

Thema

VERKIEZINGEN

Verzorgingsstaat en privacy

Scholierenverkiezingen

JONGEREN

Politieke organisaties

Interview

IN GESPREK MET

auteurs Actua en Seneca

Lesmateriaal

VERKIEZINGEN

Wat weet jij van politiek?

JONG GELEERD IS OUD GEDAAN?

ONEWORLD VOOR U EN UW LEERLINGEN

Als leraar Maatschappijleer bent u natuurlijk betrokken bij ontwikkelingen in de wereld. Wilt u op een toegankelijke manier de discussie aanwakkeren in de klas? En uw leerlingen een **bewuste en kritische blik** meegeven?

In OneWorld magazine leest u over **wereldkwesties**: van mensenrechten in China tot het verhaal achter de productie van je spijkerbroek. Met praktische tips om een steentje bij te dragen.

Probeer nu 3 OneWorld magazines voor € 10!
Kijk op www.oneworld.nl/proefabonnement of verstuur de coupon hieronder.

Zo blijven u en uw leerlingen op de hoogte van wat er speelt in de wereld.

Veel leesplezier!

Stuur onderstaande coupon in een gefrankeerde envelop naar:
Redactie OneWorld, Piet Heinkade 181-H, 1019 HC Amsterdam

JA, ik neem een OneWorld-proefabonnement:

PROEFABONNEMENT € 10,- voor drie nummers*

Naam: _____ M/V

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Geboortedatum: _____

Telefoonnummer: _____

E-mail: _____

Ik geef toestemming om het bedrag af te schrijven van mijn IBAN-rekeningnummer:

NL _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Door ondertekening van dit formulier geef je toestemming aan OneWorld om incasso-opdrachten te sturen naar jouw bank om de aangegeven donatie éénmalig en het abonnementsgeld doorlopend van je rekening af te schrijven overeenkomstig bovenstaande opdracht. Bekijk de voorwaarden op oneworld.nl/voorwaarden. Als je het niet eens bent met deze afschrijving(en) kun je deze laten terugboeken door je bank.
* Stopt automatisch

WEDSTRIJDJE

Wat vind je interessanter, de Amerikaanse presidentsverkiezingen of de Tweede Kamerverkiezingen? Deze vraag aan leerlingen stellen, is de vraag beantwoorden. De populariteit van de Amerikaanse stembusgang alleen afdoen als spektakel en showelementen waardoor de campagnes filmische proporties kregen, lijkt mij on-

voldoende. Ja, de campagnes zagen er gelikt uit. Ja, de tweestrijd werd gepresenteerd als wedstrijd waarbij alle middelen waren geoorloofd. Dat laatste is natuurlijk niet helemaal waar, maar zodra de geest uit de fles was, moest de tegenkandidaat wel reageren. En ja, elke handbeweging werd geïnterpreteerd, elk jurkje beoordeeld en elke beschuldiging in no-time de wereld over. De campagne had een enorm *swype*-gehalte. Je zou zeggen dat je zo jongeren bereikt, maar is dit ook zo? Ook Nederlandse politici twitteren er op los en lanceren oneliners in de media. In begrijpelijke taal welteverstaan. De peilingen tonen vooralsnog een tot op het bot verdeeld poli-

tiek landschap aan. Een verstandig politicus claimt 'naar het volk te luisteren' en 'de zorgen van mensen serieus te nemen'. Jongeren maken onderdeel van 'het volk' uit en 'hebben ook zorgen die serieus moeten worden genomen'. De komende weken moeten aantonen of de huidige generatie politici de toekomstige generatie weet te bereiken. 'This is the moment', zou een Amerikaanse spindoctor zeggen. Er is werk aan de winkel voor de politieke jongerenorganisaties die in dit nummer aan het woord komen. Wilt u uw leerlingen *echt* bereiken, maak er dan een wedstrijd van en voorspel de verkiezingsuitslag. Voor een wedstrijdje zijn jongeren altijd te porren.

IVO PERTIJS

hoofdreducteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	9 VOX	16 SCHOLIEREN- VERKIEZINGEN	24 RECENSIE SENECA
4 VERKIEZINGEN: VERZORGINGSSTAAT	10 VERKIEZINGEN: PRIVACY	18 INTERVIEW AUTEURS SENECA	26 LESMATERIAAL
7 COLUMN	12 POLITIEKE JONGERENORGANISATIES	20 RECENSIE SENECA	28 RECENSIES
8 VOORSPEL VERKIEZINGSUITSLAG	15 PEILINGOPROER	22 INTERVIEW AUTEUR ACTUA	30 NVLM
			31 AANGENAAM

04

10

15

16

26

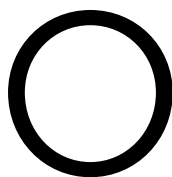

DE TOEKOMST VAN DE VERZORGINGSSTAAT IN VERKIEZINGSTIJD

POLITIEKE PARTIJEN WAARSCHIJNLIJK WEER GUL

De afgelopen jaren is er vooral bezuinigd op de zorg en de sociale zekerheid. Op basis van de (concept)verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017 kan van het volgende kabinet ruimhartiger sociaal beleid worden verwacht; ongeacht de politieke kleur van deze regering.

KEES VAN KERSBERGEN & BARBARA VIS

Onder zware economische en demografische druk hebben de kabinetten-Rutte in de afgelopen jaren op het gebied van de zorg en de sociale zekerheid maatregelen genomen die - om het voorzichtig uit te drukken - niet erg populair waren onder de kiezers. Regeringen en politici proberen zulk electoraal riskant beleid doorgaans te vermijden, maar soms voelen ze zich er door de omstandigheden dus wel toe gedwongen. Als het economisch weer wat beter gaat, hebben politici de neiging weer *leuke* dingen voor kiezers te gaan doen. Zien we dat inderdaad terug in de (concept)verkiezingsprogramma's van de belangrijkste politieke partijen (CDA, ChristenUnie, D66, GroenLinks, SP, PVV, PvdA, VVD en 50PLUS) nu het economische tij weer gekeerd lijkt te zijn?¹

MINDER MARKTWERKING

Kijkend naar de verkiezingsprogramma's dan is onze inschatting dat een nieuw kabinet een duidelijk ander en ruimhartiger sociale agenda zal proberen te volgen. Interessant is dat het daarbij niet heel veel zal uitmaken of de volgende

regering van (centrum)rechtse of (centrum)linkse signatuur zal zijn. Wat vinden de partijen belangrijk?

In de politicologie is het gebruikelijk het belang van een politieke kwestie te bepalen aan de hand van de hoeveelheid aandacht voor een dergelijk onderwerp in een verkiezingsprogramma. In de negen (concept)verkiezingsprogramma's die we hebben bestudeerd, zijn er drie onderwerpen het belangrijkste: (i) pensioenen, in het bijzonder de kwestie van de pensioenleeftijd en de hoogte van de pensioenen; (ii) het probleem van het combineren van werk met zorg voor kinderen; en (iii) de zorg.

Een eerste opvallende bevinding op dat laatste onderwerp is dat er een brede consensus is ontstaan voor minder marktwerking in de zorg. Dit is een duidelijke kentering ten opzichte van de eerdere trend richting juist méér marktwerking. Ook opvallend is dat huidige regeringspartij PvdA het eigen risico in de zorg volledig wil afschaffen; iets dat ook de PVV, de SP, en 50PLUS voorstellen. Zowel het CDA als de ChristenUnie willen weliswaar geen volledige afschaffing van dit eigen risico, maar stellen wel een forse verlaging voor. Kortom, hier stellen

de meeste partijen zich genereus op; over de financiering van deze maatregel zijn ze overigens minder helder.

BELOFTEN

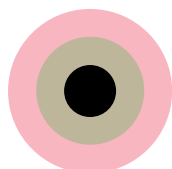
Ook voor gezinnen met werkende ouders liggen er positieve hervormingen in het verschiet, zoals verhogingen van toeslagen, uitbreidingen van verlofregelingen en ruimere en betere kinderopvangmogelijkheden. De partijen verschillen - uiteraard - in hun precieze voorkeuren en de mate van beoogde vrijgevigheid. Desondanks is er een breed gedragen gedachte dat het werkende ouders gemakkelijker en aantrekkelijker moet worden gemaakt om werk en gezin te combineren.

Na jaren van bezuinigingen en ombuigingen lijkt een zekere uitdijning van de verzorgingsstaat in de komende regeringsperiode dus politiek gezien niet uitgesloten. We verwachten evenwel ook dat - gegeven de voortgaande financiële en demografische problematiek - een aantal van de beloften niet zal kunnen worden ingelost. Dat zal ook de komende regering weer confronteren met de politieke moeilijkheid, zo niet onmogelijkheid, om via hervormingen van de

ELEMENTAIR - Wat elke maatschappijleerdocent hoort te weten

Deze bijdrage verschijnt in de serie Elementaire Deeltjes. Elementaire Deeltjes is een serie handzame inleidingen van € 9,95 die antwoord geeft op de vraag: 'Hoe zit dat nu eigenlijk?'

Kees van Kersbergen en Barbara Vis zijn schrijvers van het elementaire deeltje 'Verzorgingsstaat'.

verzorgingsstaat waardering van de kiezers te krijgen of de toorn van de kiezers voor impopulaire maatregelen te vermijden. Sociale hervormingen zijn doorgaans electoraal impopulair en daarom politiek riskant. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van de AOW-problematiek.

PROBLEEM VAN PENSIOENHERVORMING

Het politieke probleem rondom de pensioenen komt voort uit het feit dat de economische, sociale en demografische ontwikkelingen hun financiële houdbaarheid onder druk zetten. Laten we ons beperken tot de AOW. Deze regeling, een volksverzekering, is gebaseerd op de gedachte dat de huidige generatie werkenden de premies betalen waaruit de uitkeringen voor de huidige generatie gepensioneerden worden betaald. Dit heet een omslagstelsel. Doordat het geboortecijfer is gedaald (ontgroening) en de levensverwachting sterk is toegenomen (veroudering), zijn er echter steeds minder werkenden om de premies voor een groeiend aantal gepensioneerden te betalen. Hierdoor is het stelsel op termijn financieel en sociaal onhoudbaar.

STELSELWIJZIGING BIJNA ONMOGELIJK

Over de oplossing van probleem debatteren politieke partijen al decennia en is al menig groot politiek conflict ontstaan; maar wat is nu eigenlijk het politieke probleem? Het huidige, door de ontwikkelingen achterhaalde omslagstelsel zou toch simpelweg kunnen worden vervangen door een zogeheten kapitaaldeckingsstelsel, waarbij mensen gewoon gedurende hun actieve arbeidsleven voor hun eigen pensioen sparen? Of men zou de AOW inkomensafhankelijk kunnen maken en dus reserveren voor uitsluitend de mensen met een laag inkomen. Dat gaat echter niet zomaar, omdat je dan van de huidige generatie werkenden moet eisen dat ze zowel de AOW-premies voor de huidige AOW'ers blijven opheffen als voor hun eigen pensioen gaan sparen. Dat is niet alleen unfair, maar ook politiek onhaalbaar. Welke politieke partij die de verkiezingen wil winnen, gaat aan de kiezers uitleggen dat ze *dubbel* moet gaan betalen of dat ze wel AOW-premie moeten blijven betalen, maar dat als ze teveel verdienen geen uitkering meer krijgen?

PADAFHANKELIJKHEID

In de economische en politieke wetenschap wordt dit probleem aangeduid met het begrip *padafhankelijkheid*. Achtereenvolgende regeringen blijven doorgaan met het voeren van achterhaald en niet meer functioneel beleid, terwijl er - in principe - een rationeler en efficiënter alternatief bestaat. Het is niet alleen extreem moeilijk het bestaande systeem te vervangen (in verband met het dubbele betalingsprobleem), maar het zou ook mogelijk politieke zelfmoord zijn dit in de verkiezingscampagne voor te stellen. Zo leed in 1994 het CDA een zware verkiezingsnederlaag (20 zetels) toen de partij tijdens de campagne - overigens relatief beperkte - bezuinigingen op de AOW niet had uitgesloten. Maar ook als een regering een nieuw financieringssysteem na de verkiezingen zou invoeren, dan zou er grote maatschappelijke onrust ontstaan en zou er bij volgende verkiezingen een keiharde afrekening volgen.

WAT DAN?

Kortom, een drastische herziening van de AOW, bijvoorbeeld in de vorm van een complete herziening van de financieringsgrondslag, lijkt politiek onmogelijk. Ervan uitgaande dat vanwege de vergrijzing van de bevolking nietsdoen geen optie is, moeten er dus andere maatregelen worden gevonden. De politiek gezien minst pijnlijke oplossing is het AOW-gat dicht te smeren met (ander) belastinggeld, het zogenoemde fiscaliseren. Als een regering dat slim

Uitgever AUP verloot vier exemplaren van 'Verzorgingsstaat'!
Wilt u daarvoor in aanmerking komen, stuur dan een reactie naar:
b.banning@maatschappijpolitiek.nl.

VOORSTELLEN UIT (CONCEPT)VERKIEZINGSPROGRAMMA'S ROND DE VERZORGINGSSTAAT*

PENSIOENLEEFTIJD EN/OF
HOOGTE VAN DE PENSIOENUITKERINGWERKENDE OUDERS

- AOW-leeftijd terug naar 65 (PVV, 50PLUS); Mensen met belastend werk kunnen eerder (vanaf 62 jaar) stoppen met werken (PvdA)
- *Recht op flexibele AOW-leeftijd op 65 jaar* (PvdA, tegen redelijke korting maar op minimaal sociaal minimum; SP, met zoveel mogelijke compensatie negatieve inkomenseffecten); *Flexibele AOW-leeftijd* (later met pensioen betekent hogere uitkering, VVD)
- Geen verlaging AOW-leeftijd (CDA, D66)
- *Geen premiebetaling na AOW-leeftijd* (50PLUS)
- *Verhoging AOW-uitkering* (GroenLinks, SP, 50PLUS); *Koppeling AOW aan loonontwikkeling* (PvdA, PVV); *Belastingverlaging voor ouderen* (VVD); *Herstel koopkracht ouderen* (50PLUS); *Compensatie ouderen met klein of geen (aanvullend) pensioen* (CDA, GroenLinks)
- Fiscalisering AOW (GroenLinks)
- Meer maatwerk in pensioen (CDA); Vergroting keuzevrijheid aanvullend pensioen (bijv. deel in 1x opnemen aan begin van pensioen, VVD); Structurele hervorming van pensioenstelsel naar een individueel stelsel met collectiviteit maar zonder overdrachten van jong naar oud (D66); Modernisering pensioenstelsel, individueel sparen en collectief beleggen (ChristenUnie, GroenLinks)
- Ongelijkheid in pensioenstelsel verlagen zodat mensen met een hoger inkomen meer bijdragen (PvdA)

WERKENDE OUDERS/GEZINNEN

- Financiële ondersteuning gezinnen vereenvoudigen (CDA, VVD);
- *Uitbreiding toeslagen en kortingen voor werkende ouders* (PvdA); *Verhoging kinderopvangtoeslag en combinatiekorting* (D66, VVD); *Zelfde kindgebonden budget voor elk kind* (ChristenUnie); *Verhoging kindgebonden budget* (ChristenUnie); *Verhoogde kinderopvangtoeslag alleen voor eerste kind in de opvang* (ChristenUnie)
- Kinderbijslag wordt inkomensafhankelijk en samengevoegd met kindgebonden budget (GroenLinks)
- *Uitbreiding vaderschapsverlof (+3 maanden, CDA, PvdA); Uitbreiding zwangerschaps- en bevallingsverlof naar 20 weken* (ChristenUnie); *Kaamverlof vaders en meemoeders naar 2 weken* (ChristenUnie [alleen vaders genoemd]; GroenLinks); *2 Maanden betaald ouderschapsverlof per ouder, bovenop bestaande regeling* (GroenLinks); *Betaald ouderschapsverlof van 12 weken voor vaders en meemoeders* (D66); *Terugkeer ouderschapsverlofkorting* (ChristenUnie); *Terugkeer overdraagbare heffingskorting voor gezinnen met jonge kinderen (0-5 jaar)* (ChristenUnie)
- Meer maatwerk in kinderopvang (CDA)
- Peuterspeelzaal en kinderopvang worden *Voorschool waartoe ouders recht op enkele dagdelen hebben*, die ze kunnen aanvullen (CDA); *Kindcentra voor kinderen 2-12* (D66); *Alle kinderen tussen 6 maanden en 4 jaar recht op 3 dagen gratis kinderopvang per week* (GroenLinks); *Alle kinderen van 2-4 jaar recht op 4 dagdelen gratis kinderopvang per week* (SP); *Alle kinderen tussen 2-4 jaar minimaal 16 uur opvang per week [niet gespecificeerd of dit gratis is]* (PvdA); *Uitbreiding naschoolse opvang op school* (PvdA); *Leerplicht naar 4 jaar* (VVD)
- *Recht op flexibeler werkrooster en recht op vierdaagse werkweek van 9 uur* (PvdA); *Flexibilisering van de arbeidstijden* (CDA, ChristenUnie)

ZORG

- Stimuleren van innovaties zoals e-Health (D66, SP [met oog voor menselijke maat], VVD); *Inzet op preventie* (CDA, ChristenUnie; D66; GroenLinks; PvdA, SP, 50PLUS)
- *Terugdringing marktwerking* (CDA, ChristenUnie, GroenLinks, PvdA, SP, 50PLUS)
- *Afschaffen eigen risico* (PvdA, PVV, SP, 50PLUS); *forse verlaging eigen risico* (CDA; ChristenUnie)
- *Nieuw zorgstelsel* (Ziekenfonds 2.0, 50PLUS; Nationaal ZorgFonds, SP)
- *Betere ondersteuning mantelzorgers* (CDA, SP, 50PLUS); *Mantelzorgfonds en andere mantelzorgregelingen* (ChristenUnie); *Meer waardering mantelzorg* (GroenLinks)

doet, valt het de kiezers mogelijk niet op dat deze maatregel uiteraard noodzakelijkerwijs ten koste gaat van andere beleidsdoelen waar belastinggeld heengaat en waar kiezers aan hechten. Dat is bestaand beleid, maar de financiële crisis heeft hier roet in het eten gegooid omdat het steeds moeilijker wordt de staatsbegroting sluitend te houden en het financieringstekort niet verder te laten oplopen.

Als een stelselwijziging of fiscalisering niet mogelijk of niet voldoende is, wat dan? In principe zijn er dan drie opties, die politiek alle drie onaantrekkelijk zijn: de AOW-leeftijd verhogen, de pensioenpremie verhogen of de pensioenuitkering verlagen. Geen van deze opties is electoraal aantrekkelijk, maar de pensioenleeftijd langzaam verhogen, en dus de pijn over de tijd uitsmeren, is politiek waarschijnlijk het minst pijnlijk. Het kabinet-Rutte heeft, in lijn met het voorstel van voorganger kabinet-Balkenende, dan ook besloten om de AOW-leeftijd gefaseerd te verhogen en die vanaf 2022 aan de gemiddelde levensverwachting te koppelen. Dat laatste betekent dat voor mensen geboren na 30 september 1955 de AOW-leeftijd nog niet bekend is, hetgeen onzekerheid schept.

EN NU?

Op dit moment is het lastig voor te stellen, maar ten tijde van het besluit tot verhoging van de AOW-leeftijd te verhogen (in 2009) was een meerderheid van de Nederlandse bevolking voorstander van dit besluit. Mogelijk wat dit zo omdat in die economische slechte tijd, waarin er miljarden moest worden bezuinigd, deze maatregel inderdaad het minst slecht leek. Nu de verhoging van de AOW-leeftijd een feit is, is de maatregel echter (weer)

**Opmerkingen:* Deze tabel somt de voorstellen op rond de drie belangrijkste onderwerpen rond de verzorgingsstaat uit de (concept)verkiezingsprogramma's van de negen belangrijkste politieke partijen (CDA, ChristenUnie, D66, GroenLinks, SP, PVV, PvdA, VVD en 50PLUS). Het belang van een onderwerp is bepaald op basis van de mate van aandacht in de programma's. De voorstellen die een uitbreiding van een programma of maatregel voorstellen, zijn cursief weergegeven.

impopulair. Met wat meer budgettaire ruimte in het vooruitzicht, staan veel partijen dan ook klaar om goede sier te maken met verbeteringen. Twee partijen, de PVV en 50PLUS, stellen voor de AOW-leeftijd weer naar 65 jaar terug te brengen. De PvdA gaat niet zover, maar wil wel toestaan dat mensen met 65 (met een redelijke korting) AOW kunnen krijgen, een voorstel dat ook de SP steunt, zij het onder genereuzere voorwaarden. Zelfs de VVD stelt een flexibele AOW-leeftijd voor, waarbij latere pensionering een hogere uitkering oplevert. Alleen D66 en het CDA willen geen verlaging van de AOW-leeftijd. Net als de meeste andere partijen - zowel aan de linker- als de rechterzijde van het politieke spectrum - bieden ze vooral financiële compensatie, zoals verhoging van de uitkering, lagere belasting op de uitkering, en aanvullingen.

TOT SLOT

Afgaande op de verkiezingsprogramma's ziet het ernaar uit dat een volgend kabinet een ruimhartiger beleid zal voeren op kerngebieden van de verzorgingsstaat: onder meer de zorg, de pensioenen en de werkende gezinnen. Aangezien er meer financiële ruimte is dan in de afgelopen jaren, is eensgezindheid over het te voeren beleid waarschijnlijk gemakkelijker te vinden; goed nieuws dus voor de mensen die de verzorgingsstaat een warm hart toedragen. Fundamentele onenigheid over het te voeren sociale beleid zal daarom ook niet het grote probleem voor coalitie-onderhandelingen zijn. De strijdvraag zal handelen om welke rol de PVV in de Nederlandse politiek kan en mag spelen. De meeste partijen sluiten samenwerking met de PVV uit, terwijl het niet uitgesloten is dat de partij de meeste kiezers trekt - maar dat is een andere kwestie. ◆

Noot

1. De verkiezingsprogramma's van het CDA, de PvdA en de SP moesten nog definitief worden vastgesteld.

Kees van Kersbergen is hoogleraar Vergelijkende Politicologie aan de Universiteit van Aarhus. Barbara Vis is hoogleraar Politieke Besluitvorming aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij zijn auteur van De Verzorgingsstaat (Amsterdam University Press, 2016).

STEF

AANDACHT

Ik gaf les aan vmbo-3-kader en wat er toen gebeurde... Heb ik je aandacht? Mooi, want daar gaat het in 2017 om. Nou ja, de eerste drie maanden draaien daar om. Na de verkiezingen maken we weer keuzen 'in het landsbelang'. Tot die tijd wordt het een gevecht om aandacht.

Wij leraren weten als geen ander hoe moeilijk het is om aandacht vast te houden. Zeker als de stof eigenlijk veel te droog is. Nu weet ik, dankzij 2016, dat ik echt niet meer de waarheid hoeft te vertellen. Maar dan nog moet ik mijn lessen wel een beetje interactief houden om de aandacht van de leerlingen vast te houden.

Daarom stel ik voor om bij de komende maanden voor de verkiezingen van die eenzijdige monologen, schreeuwende debatten en Frits Wester af te stappen, maar meer te variëren met aansprekende en activerende werkvormen.

Persoonlijk vind ik dat GeenPeil al best goed op weg is. Zelf maak ik ook regelmatig gebruik van Kahoot en dat werkt fantastisch! Als VVD-lijsttrekker heeft Mark Rutte zijn *21st century skills* keurig op orde: ik zie hem regelmatig voorbijkomen met *flipping the classroom*-achtige video's.

Jesse maakt er een soort toneelstuk van met zijn imitatie van Barack Obama. Al snap ik het wel: in het begin deed ik ook vaak mijn favoriete oud-leraar na. Geert Wilders hoeft wat dat betreft niets meer te leren: Natuurtalent! Geert is de John de Mol van de Nederlandse politiek. Maakt niet uit waar het over gaat, als hij de aandacht maar heeft én vasthoudt. Hij zal deze verkiezingen vast eens bij *Ik Hou van Holland* aanschuiven.

Voor de overige partijen heb ik dan ook nog wel wat televisieformats waarmee ze wat meer aandacht op hun partij kunnen vestigen. Zo lijkt het me voor D66 wel aardig om het *Spel Zonder Grenzen* weer van stal te halen. De fractieleden van de SP zien wel wat in *The Roast van Emile Roemer*. Een inkijkje in de PvdA-fractie bij *Ik Vertrek* en DENK kan dit seizoen meedoen aan *Wie is de Mol?*.

Ik garandeer een miljoenenpubliek, de politiek wordt weer leuk en de kloof tussen de burgers en de politici wordt weer een stukje kleiner. Ik voorspel een enorme opkomst tijdens de verkiezingen, al stel ik wel voor dat iedere tiende stemmer kans maakt op 5.000 euro - en voor wie zich druk maakt over de inhoud: daar heb je toch de leraar voor? ◆

STEF VAN DER LINDEN

(maatschappijleer.net)

VOORSPEL DE VERKIEZINGSUITSLAG!

Op 15 maart 2017 zijn er Tweede Kamerverkiezingen. Na de onverwachte overwinning van Donald Trump bij de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten wordt er ook in Nederland rekening gehouden met verrassingen. Denk jij te weten hoeveel zetels de volgende partijen winnen, vul het onderstaande formulier in en mail de uitslag vóór woensdag 8 maart naar m&p@prodemos.nl. De drie beste voorspellers (leerling, docent of klas) winnen een mooie prijs! (Dit formulier is ook op onze website te vinden: www.maatschappijenpolitiek.nl.)

PARTIJ	NAAM	AANTAL ZETELS NA 15 MAART	AANTAL ZETELS NU
	VVD		40
	PvdA		35
	SP		15
	CDA		13
	PVV		12
	D66		12
	ChristenUnie		5
	GroenLinks		4
	SGP		3
	Partij voor de Dieren		2
	50PLUS		1
	DENK ¹		(2)
	VNL ²		(2)
	Nieuwe Wegen ³		(1)
	Artikel 1		0
	Forum voor Democratie		0
	GeenPeil		0
	Piratenpartij		0
TOTAAL		150	147⁴

Toelichting

- DENK komt voort uit de huidige onafhankelijke Tweede Kamerfractie van Tunahan Kuzu en Selçuk Öztürk.
- VNL komt voort uit de huidige onafhankelijke Tweede Kamerfractie van Joram van Klaveren en Louis Bontes.
- Nieuwe Wegen komt voort uit de huidige onafhankelijke Tweede Kamerfractie van Jacques Monasch.
- Het huidige aantal Tweede Kamerzetels komt in de tabel niet op 150 uit. Dit is een vertekend beeld omdat een aantal (eenmans)fracties niet aan de komende verkiezingen of onder een andere naam zal deelnemen.

VOX POPULI

'ER MOET EEN KIESDREMPEL KOMEN VOOR DE TWEDE KAMER'

LEERLINGEN VAN HAVO-4 VAN HET ISW GASTHUISLAAN, 'S GRAVEZANDE.

BAS BANNING

ROOS (15)

KLEINE PARTIJEN HEBBEN DAN GEEN STEM

'Nee, want dan hebben kleine partijen geen stem meer en dan heb je alleen hele grote partijen. Mensen die een eigen mening hebben kunnen die niet uiten en dat zou niet eerlijk zijn. Ik vind de verkiezingen in de Verenigde Staten heel raar. Dat er een partij wint en dat je meer stemmen haalt en dan toch niet wint. Dat hoort niet.'

FEMKE (15)

VIJF ZETELS VOLDOENDE

'Ik snap wel waarom partijen dit voorstellen. In je eentje kun je niet veel invloed hebben op de Tweede Kamer. Ik denk dat vijf zetels voldoende is, zodat ze meer met elkaar kunnen samenwerken.'

BAS (17)

SNELLER EEN MEERDERHEID

'Daar ben ik het op zich wel mee eens. Want als je natuurlijk met al die partijen bij elkaar zit, zijn het echt veel meningen. Er zal misschien wel sneller een meerderheid komen, maar misschien ook niet. Ik ben dan wel voor een kiesdrempel van vijf zetels.'

DE ROL VAN SCHOOL IN BEWUSTWORDING VAN ONLINEPRIVACY

'IK HEB TOCH NIETS TE VERBERGEN'

Is veiligheid belangrijker dan privacy? Deze vraag komt in lessen maatschappijleer vaak aan de orde. Volgens recent onderzoek van *EenVandaag* antwoordt driekwart van de jongeren tussen de 15 en 18 jaar bevestigend hierop. Volgens privacydeskundigen en een deel van de politieke partijen is dat een verontrustend aantal. Wat te doen?

KARIN PEUSENS

Ik heb toch niets te verbergen' is ongetwijfeld een bekend antwoord voor docenten maatschappijleer die het onderwerp privacy aanroeren. Ook journalisten Maurits Martijn en Dimitri Tokmetzis kregen deze uitspraak regelmatig te horen. Voor *De Correspondent* verdiepten zij zich drie jaar in het onderwerp. Afgelopen najaar verscheen hun veel besproken boek *Je hebt wél iets te verbergen*. Daarin schetsen zij recente technologische ontwikkelingen rond data en de invloed die dit op privacy heeft.¹ Volgens Dimitri Tokmetzis is het niet zo best gesteld met de onlineprivacy van jongeren: 'Jongeren zijn zich volgens mij onvoldoende bewust dat alles wat ze online doen door verschillende, vaak tientallen, partijen wordt gezien - en belangrijker nog, dat die partijen die informatie ook continu gebruiken. Daar hebben jongeren nu nog niet zo'n last van, maar die partijen bouwen wel heel hard aan dossiers, op basis waarvan later allerlei beslissingen over ze wordt genomen'.

ONBEWUST

De bevindingen van de journalisten wordt ondersteund door een woordvoerder van de Piratenpartij. Deze partij is een tak van een in 2006 in Zweden gestarte politieke beweging met als doel de digitalisering in te zetten om democratie te bevorderen en burgerrechten te respecteren. De Piratenpartij legt van alle Nederlandse politieke partijen het meest nadruk op privacy (zie kader) en maakt zich ook zorgen over jongeren. 'Ze wanen zich veilig op het internet en op sociale media, maar hebben niet altijd het besef dat alles op het internet voor eeuwig bewaard blijft, vooral als het openbaar is. Ook

'Ik heb toch niets te verbergen' (foto: Pexels)

bestaat het besef nog niet altijd dat als een dienst op het internet gratis is, niet de dienst maar de gebruiker het product is. Voor niets gaat immers de zon op', aldus een woordvoerder van de partij.

Een vorig jaar verschenen rapport van jongerennetwerk NJR en de Autoriteit Consument & Markt plakt cijfers op de beweringen van de professionals. Van de jongeren maakt 64 procent zich weinig zorgen over, of staat niet zo stil bij de wijze waarop bedrijven met hun gegevens omgaan en logt eenzelfde aantal wel eens in op de - onveilige - openbare wifin-netwerken. Daarnaast heeft nog iets meer dan de helft hun profielen op sociale media niet voor onbekenden afgeschermd, gebruikt slechts een kwart van de jongeren een *adblokker* en zegt ruim de helft zelfs geen idee te hebben wat dit is. De jongeren zelf hebben weinig behoefte

aan betere informatie over hun online privacy. Volgens het rapport zitten slechts drie van de tien jongeren daarop te wachten. Tokmetzis denkt dat ze wel degelijk veel te leren hebben: 'Leer jongeren dat informatie macht is en leer ze dat wat ze gratis weggeven voor anderen heel veel waarde heeft'.

ONDERWIJS²

Zowel de journalist als de Piratenpartij vinden dat scholen hun leerlingen in mediawijsheid moeten onderwijzen. Het is nu nog niet bekend hoeveel en op welke manier ze dat doen, blijkt uit navraag bij de stichting Mediawijzer. De Piratenpartij heeft wel een idee waar scholen nadruk op moeten leggen: 'Naast voorlichting over *gratis diensten* moeten jongeren leren zich te wapenen tegen alle informatie die op ze afkomt. Ze moeten zich ervan

bewust zijn dat ze zich binnen netwerken zoals Facebook en Google eigenlijk in een informatiebubbel of echokamer bevinden. Deze media bepalen op basis van algoritmen wat interessant voor hun gebruikers is. Ze krijgen dus alleen nog die informatie gepresenteerd, waarvan de kans het grootst is dat ze deze *liken* of erop reageren. Dit is vrijwel altijd informatie die de denkbeelden bevestigt die je al hebt'. Hoe maak je leerlingen bewust van een abstract onderwerp als privacy? De Piratenpartij kent een voorbeeld van *gamification* op een Australische school. Leerlingen moesten met alleen beperkte metadata de identiteit van een klokkenluider achterhalen. 'Zowel leerlingen als leraren waren verbaasd over het gemak waarmee 12-jarigen dat lukte. Ook kan een school denken aan synthese tussen bepaalde vakken. Zo zal de geschiedenisles vroeg of laat de DDR-periode behandelen en is een link dan gemakkelijk gelegd naar een maatschappijleerles die het belang van privacy behandelt'.

Ook denkt de Piratenpartij dat het behandelen van concrete voorbeelden goed werkt: 'Je kunt bijvoorbeeld bespreken wie nu al slachtoffer van privacy-schendingen en profiling-algoritmen zijn. Denk aan minderheden die etnisch worden geprofileerd; de genezen kankerpatiënt van 21 jaar die nooit meer een aanvullende zorgverzekering krijgt of de scheikundeleraar die stoffen voor de les bestelt, bij een strenge moskee in de buurt woont en wordt opgepakt'.

Hoe de docent het in de les ook aanpakt, volgens de Piratenpartij begint het bij docenten die zich zelf in het onderwerp verdiepen. Dat onderschrijft ook journalist Tokmetzis: 'Ik denk dat ook veel volwassenen geen flauw idee hebben wat technologie nu precies doet. Begin gewoon eens bij het begin: ontleedt met leerlingen wat een smartphone nu precies doet en wat er met je data gebeurt. Leuk onderzoeksproject en voor velen een *eyeopener*'. ♦

Karin Peusens is docent maatschappijleer op het Over Betuwe College in Elst.

Noten

1. Op de website van M&P (www.maatschappijpolitiek.nl) vindt u een overzicht van termen met betrekking tot technologische ontwikkelingen rond data en de invloed die dit op privacy heeft: *Onlineprivacy voor dummies*.
2. Op de M&P-website vindt u hoe u in de klas met privacy aan de slag kunt.

POLITIEKE PARTIJEN OVER PRIVACY

M&P bekeek de verkiezingsprogramma's van dertien politieke partijen op het onderwerp privacy. Er is bijgehouden hoe vaak het woord privacy in het programma is genoemd (aantal hits per totaal aantal pagina's) en worden er een of meerdere onderscheidende citaten uit het programma uitgelicht.

Uit de analyse blijkt dat partijen die aandacht aan privacy schenken, dit doen vanuit het oogpunt van (betere) bescherming van de burger tegen overheid en bedrijven. Alleen de VVD stelt expliciet dat bij terrorismeverdachten veiligheid boven privacy gaat.

	50Plus (0 hits op 17 pagina's)
	CDA (0 hits op 49 pagina's)
	ChristenUnie (8 hits op 107 pagina's) 'De overheid richt een expertisecentrum in waar burgers en het bedrijfsleven met vragen terecht kunnen over (big) data en de bescherming van privacy.'
	D66 (29 hits op 231 pagina's) 'Digitaal burgerschap: leerlingen krijgen vanaf de basisschool les in digitale vaardigheden en leren hoe zij hun privacy in tijden van big data kunnen waarborgen.'
	DENK (1 hit op 76 pagina's) 'DENK wil (...) een versterkte aanpak van cybercrime, met het zwaartepunt op cyber-weerbaarheid. Daarnaast moet voor het borgen van onze privacy de Autoriteit Persoonsgegevens worden versterkt.'
	GroenLinks (5 hits op 65 pagina's) 'De overheid investeert in cyber security en stelt eisen aan bedrijven en organisaties. De overheid geeft openheid over het gebruik van big data en profilering.'
	Partij voor de Dieren (7 hits op 42 pagina's) 'Systemen die de privacy niet kunnen waarborgen worden afgeschaft, zoals de landelijke elektronische dossiers voor patiënten, leerlingen en prostituees. (...) Er komen strengere normen voor het aftappen van telefoons.'
	Piratenpartij (28 hits op 56 pagina's) 'De fiets is het laatste vervoermiddel waarvan niet iedere beweging automatisch wordt geregistreerd. Daarom worden ook fietsen niet voorzien van kentekens, RFID-chips en andere soortgelijke systemen om fietsers te volgen.'
	PvdA (7 hits op 63 pagina's) 'Iedereen moet kunnen inzien wat de overheid van hen weet. (...) Ook bedrijven moeten openheid geven over wat zij van individuen weten.'
	PVV (0 hits op 1 pagina)
	SP (9 hits op 76 pagina's) 'Het College Bescherming Persoonsgegevens krijgt meer sanctieogelijkheden en moet hogere boetes kunnen opleggen als er sprake is van privacy schending. In Europees verband pleiten we voor afschaffing van de vingerafdruk in het paspoort.'
	SGP (7 hits op 96 pagina's) 'Burgers moeten zelf kunnen vaststellen welke gegevens bij de overheid zijn geregistreerd. (...) Internetfiltering op basis van eigen waarden en normen moet mogelijk blijven.'
	VVD (6 hits op 101 pagina's) 'Het recht op privacy is (...) niet absoluut. Als iemand een terroristische daad of een andere ernstige misdaad heeft gepleegd - of als er zeer sterke aanwijzingen zijn dat hij dat gaat doen - verspeelt hij zijn recht op privacy.'

POLITIEK IS VAN JE LATEN HOREN!

Wat zijn de drijfveren van de Nederlandse jongeren die vinden dat politiek er wel degelijk toe doet? Waarom raden zij scholieren en studenten aan lid te worden van een politieke jongerenorganisatie en welke adviezen geven zij mee? Daarover gaat *M&P* in gesprek met negen bevlogen voorzitters van de politieke jongerenverenigingen.

MARIAN VAN DEN BERGE

Uit meerdere onderzoeken blijkt dat de jeugd weinig interesse toont in politiek, zowel in Nederland als in de ons omringende landen (Bron: Aarts & Thomassen, CBS). Iedere Nederlandse jongere van 14 tot 27 jaar kan lid worden van een politieke jongerenorganisatie (PJO). Er zijn op dit moment negen actieve politieke jongerenorganisaties die statutair aan een politieke partij verbonden zijn. Bijna alle politieke jongerenorganisaties zijn lokaal, landelijk en internationaal actief. Ze hebben een landelijk hoofdbestuur en zijn in afdelingen verdeeld over het land.

PERSPECTIEF

Jarin van der Zande is voorzitter van Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie. Bezielde zet hij het ontstaan van zijn politieke betrokkenheid uiteen: 'Tijdens mijn middelbare schoolperiode kwamen politiek en debat vaak langs tijdens de lessen maatschappijleer. Ik had een fantastische docent die zelf burgemeester is geweest en vanuit zijn ervaring goed kon overbrengen hoe belangrijk het is dat jij als jongere ook wat voor de mensen om je heen doet. Dat hoeft trouwens niet per se via de politiek. Misschien doe jij dat door iemand huiswerkbegeleiding te geven, of boodschappen voor je buurvrouw te doen. Zolang iedereen zijn verantwoordelijkheid maar neemt om iets voor een ander te doen, maken we met elkaar Nederland steeds mooier. Mijn docent wakkerde dus mijn eerste politieke idealen aan. Hij leerde me dat ik met mijn mening ook echt dingen kan veranderen. Als ik met jongeren in gesprek ga, vraag ik ze altijd waarvan ze wakker liggen of wat ze ontzettend oneerlijk vinden. Ik heb nog nooit iemand ontmoet die geen antwoord op die vraag kan geven. Bijna altijd kun je er via een politieke jongerenorganisatie iets aan doen. Met een lidmaatschap van een politieke jongerenorganisatie komt meteen een ontzettend groot netwerk beschikbaar dat jou kan helpen om te bereiken waar je wilt komen. Lid worden van een politieke jongerenorganisatie is dus ook geen doel op zich. Een politieke jongerenorganisatie is een *middel* om je talenten direct voor de samenleving in te zetten'.

ROOD

ROOD maakt formeel deel uit van de SP en wordt nationaal vertegenwoordigd door Merel Stoop. Zij vindt het voorzitterschap ontzettend leuk, omdat ze overal in het land is te vinden om lokale groepen te helpen met het opzetten van acties. Dat kan een skatepark zijn, maar ook een buurthuis of meer fietsenstallingen. De enthousiaste activiste raadt jongeren aan lid te worden van een politieke jongerenorganisatie. 'Alles is politiek! Welke vakken je krijgt op school, of je sportvereniging kan blijven bestaan, of je wel of geen studiefinanciering krijgt. Juist daarom is het belangrijk jongeren te organiseren. Niets is leuker dan samen met leeftijdgenoten de wereld te veranderen en van je te laten horen,' aldus Stoop.

PINK

Ilse Smit is 22 jaar, studeert Dierwetenschappen aan de Universiteit van Wageningen. Daarnaast is ze vicevoorzitter van Pink, de jongerenorganisatie van de Partij voor de Dieren en het jongste kandidaat-Kamerlid van deze partij. Zij wil jongeren meegeven dat zij juist als minderjarigen invloed kunnen uitoefenen: 'Je kunt echt iets teweegbrengen. Door actie te voeren op 8 augustus hebben we honderden mensen bewustgemaakt van de ecologische afdruk die we als mensen op de aarde achterlaten. We hebben ze erop attent gemaakt dat ze deze kunnen verkleinen. Het belang van de kwaliteit van leven voor toekomstige generaties, daar draait het om. We krijgen de wereld niet van onze ouders, maar we lenen deze van onze kinderen'. Pink geeft met regelmaat lessen op scholen waarbij ze leerlingen kritisch willen laten nadenken. Het doel van de lessen is gericht op een respectvolle discussie vanuit meerdere perspectieven.

JOVD

Rutger de Ridder is landelijk voorzitter van de JOVD: 'De Jongerenorganisatie Vrijheid en Democratie is een unieke politieke jongerenorganisatie, gelieerd aan de VVD. Net als de liberale stroming heeft de JOVD naast respect ook enig wantrouwen richting gezag en controleert ze het gezag ook op innerlijke liberale waarde. Hierdoor is de JOVD de liberale luis in de pels van de VVD, maar tegelijkertijd volledig onafhankelijk, zowel organisatorisch als politiek'. Dat maakt voor de bevlogen voorzitter het grootste verschil met de andere politieke jongerenorganisaties. Hij noemt als kernwaarden *vrijheid*, *verantwoordelijkheid* en *verdraagzaamheid*. 'Als ik één ding aan jongeren zou mogen meegeven, is het dat zij meer dan ooit de toekomst moeten en kunnen vormen. Betrokkenheid bij politieke en maatschappelijke problemen, taboes doorbreken en uitdagingen aangaan zijn daarbij noodzakelijk,' aldus De Ridder.

DWARS

DWARS is gelieerd aan GroenLinks en opgericht in 1991. Voorzitter Noortje Blokhuis vindt deze club bijzonder omdat je er mag zijn wie je bent. Homo, hetero, bi, christen, moslim, atheïst, zwart of wit, man of vrouw. Iedereen is welkom en iedereen mag meepraten over politiek. Voor haar is het heel belangrijk dat iedereen, in welke familie ook geboren, dezelfde kansen in het leven krijgt.

'DWARS is groen, sociaal en vrijzinnig. Groen, omdat we van de aarde houden. Sociaal, omdat we geloven dat iedereen dezelfde eerlijke kansen verdient. Vrijzinnig, omdat de vrijheid om jezelf te zijn ontzettend belangrijk is. Soms voelt het alsof politiek een beetje saai is en alleen maar in Den Haag gebeurt, maar politiek gaat over alles, ook over het leven van jongeren! Daar kunnen ze over meepraten. Ik heb bij DWARS gemerkt hoeveel invloed jongeren in de politiek kunnen hebben - en dat is de moeite meer dan waard', zo betoogt de enthousiaste Blokhuis.

CHRISTEN DEMOCRATISCH JONGEREN APPÈL

Het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) is in 1981 opgericht. Voorzitter Ard Warnink wil wat voor de maatschappij betekenen. 'Dat heb ik van huis uit meegekregen. Bij het CDA heb ik gemerkt dat je daadwerkelijk en snel het verschil in je gemeente of provincie kunt maken. Dat geeft een kick', aldus Warnink. Hij heeft voor het CDJA gekozen omdat hij vindt dat het ertoe doet dat mensen naar elkaar omzien. Politiek vindt hij betekenisvol voor jongeren omdat het hen direct betreft: 'Kan ik mijn studie nog wel betalen? Kan ik straks wel op kamers gaan wonen? Dit zijn allemaal dingen die met politiek hebben te maken. De politiek bemoeit zich met jou, dus waarom zou jij je niet met de politiek bemoeien? Den Haag is misschien ver weg, maar je eigen gemeente niet! De gemeente bepaalt of jij ergens wel of niet vuurwerk mag afsteken en of er een nieuw voetbalveld in de buurt komt. Zo zijn er veel lokale thema's waar jongeren wel degelijk een mening over kunnen vormen. Scholieren wil ik meegeven dat mensen het helemaal geweldig vinden wanneer je als jongere politiek actief bent - en het is verslavend: als je eenmaal aan politiek begint, dan blijft het altijd kriebelen'.

JONGE SOCIALISTEN

Lieke Kuiper is sinds juni landelijk voorzitter van de Jonge Socialisten, de onafhankelijke jongerenorganisatie van de PvdA. Zij heeft hiervoor gekozen, omdat er allerlei soorten mensen bij elkaar zijn om de wereld net een beetje beter te maken. Gedeelde idealen maken lidmaatschap tot een aantrekkelijke stap. Daarnaast maakt de gezellige sfeer dat jongeren voor langere tijd blijven.

Kuiper vindt politiek van groot belang voor jongeren en ze staat voor veel klassen om over politiek te praten; niet om leden te werven of jongeren PvdA te laten stemmen, maar om te laten zien hoe politiek jongeren raakt. Veel leerlingen vinden politiek saai, maar ze hebben wel degelijk een sterke mening over bijvoorbeeld hun bijbaantje of flexcontracten. Het onderwijs dat ze krijgen, landelijke wetgeving, lokale besluiten of de manier waarop hun school is ingericht, ook dat is politiek. De Jonge Socialisten denken dat er in de politiek veel beter naar jongeren moet worden geluisterd en dat gebeurt alleen als jongeren zich ook laten horen!

JONGE DEMOCRATEN

Wouter van Erkel is landelijk voorzitter van de Jonge Democraten, verbonden aan D66.

In deze uitdagende functie geeft hij leiding aan een team van negen mensen, waarmee zij een vereniging van 5.400 leden besturen. Tevens is hij woordvoerder van de gehele organisatie. Van Erkel beschouwt de Jonge Democraten als enorme leerschool: 'Een politieke jongerenorganisatie is meer dan politiek. Het is een buitengewone kans om jezelf te ontwikkelen die geen enkele studie je kan bieden. Ik studeer Bedrijfskunde, maar leer hier over de rechtsstaat, de wet, maatschappelijke dilemma's en besturen. Daarom: word lid van een politieke jongerenorganisatie en nodig politieke jongerenorganisaties vooral uit. Zeker in verkiezingstijd ontstaan er veel spraakmakende dialogen'.

SGP-JONGEREN

Willem Pos is landelijk voorzitter van SGP-jongeren, waardoor hij eindverantwoordelijke is voor de gehele organisatie en ook het mediagezicht van de jongeren bepaalt. Dat ervaart hij als een hele eer, een grote verantwoordelijkheid en een prachtige uitdaging. Zijn politieke drijfveren zijn ontstaan toen hij tijdens de middelbare school het vak maatschappijleer volgde en op dat moment de SGP gedoogsteun aan het eerste kabinet-Rutte leverde. Dat was een bijzondere situatie, waardoor hij enthousiast werd voor het belang en de meerwaarde van politiek op grond van het christelijk geloof. Pos: 'Ik raad jongeren aan zich bij een politieke jongerenorganisatie aan te sluiten, zodat zij zich er bewust van zijn dat hun mening over de samenleving ertoe doet. Die mening kunnen ze bij een politieke jongerenorganisatie in concrete ideeën omzetten. Jongeren vormen de generatie die kan bepalen hoe ons land er over tien, twintig of vijftig jaar uitziet. Daarom is hun inbreng zo belangrijk!'.

KANSEN

Veel politieke jongerenorganisaties hebben lespakketten ontwikkeld voor middelbare scholen die aansluiten op de eindtermen van maatschappijleer. Via de website zijn de politieke jongerenorganisaties eenvoudig te traceren. Ze zoeken altijd naar nieuwe leden en ideeën, zijn bereid om langs te komen en mee te denken. Politici in de dop geven met plezier een gastles en komen graag debatteren. Scholen kunnen hier gebruik van maken. Nodig politieke jongerenorganisaties uit om in gesprek te gaan over vragen die leerlingen hebben. Mijn ervaring is dat de gastsprekers hun politieke neutraliteit bewaren en vooral hun enthousiasme voor politiek overbrengen. De verenigingen zijn goed benaderbaar en scholieren kunnen hun stem laten horen. Op het punt waar beide partijen elkaar ontmoeten liggen volop kansen! ♦

(advertentie)

Bent u goed in het stellen van de juiste vragen?

Bent u een creatieve en vakbekwame docent die graag met de vakinhoud en toetsing bezig is? Dan is meewerken aan de constructie van de Centrale toetsen en examens misschien iets voor u. Cito zoekt docenten die vanaf 1 augustus a.s. beschikbaar zijn voor de constructie van de volgende examens:

- vmbo** maatschappijkunde BB, maatschappijkunde KB en maatschappijkunde GL/TL
- havo** maatschappijwetenschappen havo pilot
- vwo** maatschappijwetenschappen vwo regulier en maatschappijwetenschappen vwo pilot

De constructie van opgaven vindt deels thuis plaats, op basis van een verstrekte opdracht. Veelal neemt de opdracht enkele uren per week in beslag. U bent als docent werkzaam in het schooltype waarvoor u het examen maakt, u bent op dit moment werkzaam in examenklassen én u heeft ervaring met het maken van toetsen. U beschikt over gedegen vakkennis en heeft ervaring met Word. Docenten die meewerken aan een schoolboekmethode, komen niet in aanmerking.

Meer weten? Kijk dan op www.cito.nl en reageer uiterlijk 28 februari a.s.

REPORTAGE BELANG OPINIEPEILINGEN

PEILINGOPROER

Opiniepeilingen vormen een niet weg te denken element binnen de politiek. De meningen zijn verdeeld of zij slechts registreren of mede het stemgedrag bepalen. Op 12 januari vond een bijeenkomst plaats over de sterke en zwakke kanten van opiniepeilingen, onder de aansprekende titel *Peilingoproer*.

WOLTER BLANKERT

De opiniepeilers waren ruim vertegenwoordigd bij het seminar *Peilingoproer*, naast de pers en andere media. In dit gezelschap ontbrak evenwel elke vorm van *oproer*. Geluiden voor minder peilingen of voor een peilingvrije periode voor de verkiezingen klonken uiterst zwak. Daardoor spitste de discussie zich toe op twee vragen: zijn de steekproeven representatief en betrouwbaar en gaan de media goed om met de uitslagen van peilingen? Over de eerste vraag deden zich geen meningsverschillen voor. Een steekproef kan nooit volledig representatief zijn, het is heel lastig om *laagopgeleiden* en *allochtonen* er evenredig in te laten opnemen. Daarnaast neemt de animo om mee te werken af. Er bestaan mechanismen om dit te corrigeren, maar iedere opiniepeiler beseft dat er een foutmarge in de uitkomst zit. Daarom is het dom veel waarde te hechten aan één of twee zetels verschil. Voor grotere verschillen en trends blijft de opiniepeiling echter een uitstekend instrument.

SLORDIGE MEDIA

De opiniepeilers toonden zich wel kritisch over de media. Volgens panellid Peter Tanne waren die 'gemakzuchtig en slordig' door kleine verschuivingen geweldig op te blazen en daardoor zelfs een neerwaartse spiraal bij een partij te kunnen veroorzaken. Curieus was dat dit vanuit de ruim vertegenwoordigde media nauwelijks werd weersproken, terwijl het vanuit die hoek voor de hand had gelegen om de peilers te verwijten dat die wel degelijk exactheid suggereren. Peilbureaus verstoppen foutmarges en andere onzekerheden in voetnoten. De belangstelling zou anders snel afnemen, en daarmee het bestaansrecht van de peilbureaus.

Rutger Castricum 'interviewt' opiniepeiler Peter Kanne, I&O Research (foto: Wolter Blankert)

Feit blijft dat de media zelf verantwoordelijk zijn voor hun op peiluitslagen gebaseerde berichtgeving. Duidelijk is dat de wisselwerking tussen peilers en media van wezenlijke invloed op het stemgedrag is.

HANDICAPRACE

De invloed van peilingen bleek verder te gaan. RTL nodigt voor een lijsttrekkersdebat in principe de vier partijen uit die het hoogst in de peilingen staan. Daarmee worden de peilingen van het moment van groter belang dan de laatste verkiezingsuitslag; terwijl de verkiezingen van 2012 hebben laten zien dat de peilingen van een maand vooraf sterk kunnen afwijken van de uitslag. De publieke omroep liet weten een debat tussen Geert Wilders en Mark Rutte te overwegen 'omdat die nu eenmaal de grootsten zijn', waarmee al weer werd bedoeld volgens de peilingen van het moment. Op die manier krijgen partijen die vroeg pieken forse mediasteun, waardoor een inhaalrace een handicaprace wordt. Geen sprake van relativering van het belang van opiniepeilingen, integendeel. Deze op zijn minst discutabele en gemakzuchtige aanpak riep wonderbaarlijk weinig verzet op. Ook weer niet zo wonderbaarlijk, de opiniepeilers gaan hun

eigen positie niet ondergraven en voor de media vormen de peilingen een gemakkelijk hanteerbaar *objectief* gegeven. Daarbij speelt het feit dat Nederland zo veel partijen kent, van zo verschillende pluimage en grootte, dat evenwichtige aandacht per definitie onmogelijk is.

SOCIALE MEDIA

Op elk uitgangspunt valt het nodige aan te merken. Op deze middag werd geen woord vuil gemaakt aan de sociale media. Daar wordt zetelwinst bij een peiling gevierd als doelpunten bij het voetbal. Gezien het toenemend belang van sociale media op de opinievorming, kunnen opiniepeilers daarom een gouden toekomst tegemoetzien, waarbij de foutmarge van nog minder belang wordt. De stelling dat peilingen gunstig zijn voor het democratisch proces werd deze middag als hamerstuk aanvaard, terwijl dat helemaal niet zo zeker is. ♦

Het seminar Peilingoproer, onder dagvoorzitterschap van Max van Weezel, vond plaats op 12 januari 2017 in Den Haag en werd georganiseerd door de Universiteiten van Leiden en Amsterdam en I&O Research.

BETEKENISVOL POLITIEK ONDERWIJS?

De scholierenverkiezing is een vorm van politiek onderwijs waarbij leerlingen en scholieren voorafgaand aan de officiële verkiezingen hun stem uitbrengen. Deze vorm van onderwijs heeft een lange geschiedenis in Europa en de Verenigde Staten.

ISOLDE DE GROOT

Momenteel worden scholierenverkiezingen in verschillende Europese landen en in verschillende staten in de Verenigde Staten georganiseerd. Tot op heden is er, zowel in Nederland als op internationaal niveau, nog beperkt onderzoek naar scholierenverkiezingen gedaan. Zo is weinig bekend over de leeractiviteiten die docenten organiseren en de ontwikkelingen die docenten in dit kader willen stimuleren. Gezien de toenemende polarisering in de samenleving en de groei van neonationalistische bewegingen in het politieke domein lijkt het van belang meer inzicht te krijgen in de mate waarin docenten in het voortgezet onderwijs ook deze vorm van politiek onderwijs gebruiken ter bevordering van kritisch democratisch burgerschap.

ONDERZOEK

Met de landelijke verkiezingen van maart 2017 in het voorzicht heeft de Universiteit voor Humanistiek in samenwerking met ProDemos het gelopen jaar een eerste, kwalitatieve studie op dit gebied gedaan. Om een eerste inzicht te verwerven in het onderwijs dat rond scholierenverkiezingen wordt aangeboden, werd het volgende verkend:

1. Op welke wijze gaven scholen rond de scholierenverkiezingen in 2012, voorafgaand aan de nationale verkiezingen, vorm aan de scholierenverkiezingen (in het bijzonder welke rol leerlingen speelden in de organisatie)?
2. Welke leeractiviteiten boden zij voorafgaand, tijdens en na afloop van deze verkiezingen aan?
3. Welke politieke ontwikkeling (kennis, vaardigheden en identiteit) willen de betreffende docenten bevorderen met het aanbieden van deze scholierenverkiezingen en hieraan gerelateerde activiteiten?

Voor het onderzoek interviewde ik in de eerste helft van 2016 docenten van acht scholen, verspreid over een viertal provincies in Nederland. Het betrof zeven docenten die maatschappijleer en gerelateerde vakken verzorgen in de havo- en vwo-bovenbouw en een leerkracht van een democratische school die les geeft aan kinderen in de leeftijd van 10 tot 12 jaar. In dit artikel wordt een aantal resultaten van dit onderzoek gedeeld en worden deze vervolgens vertaald in suggesties voor de aankomende scholierenverkiezingen.

ROL VAN LEERLINGEN

Zoals verwacht gaven de docenten op verschillende manieren vorm aan de scholierenverkiezingen: vier van de acht docenten organiseerden scholierenverkiezingen voor leerlingen in meerdere leerjaren (veelal vanaf het derde leerjaar), twee lieten alleen leerlingen maatschappijleer stemmen en twee organiseerden scholierenverkiezingen voor alle leerlingen. Analyse toont ook veel verschil in de betrokkenheid van leerlingen in de organisatie en ondersteuning van de scholierenverkiezingen. Een aantal docenten organiseerde de scholierenverkiezingen in samenwerking met leerlingen. Wat hierbij opviel is dat zij hier verschillende studentgroepen voor benaderden (de leerlingenraad, de plaatselijke jongerenraad en bevriende leerlingen, of leerlingen die een praktische opdracht voor maatschappijleer moesten doen). Verschillende docenten betrokken daarnaast leerlingen van het debatteam bij de organisatie van het verkiezingsdebat voorafgaand aan de scholierenverkiezingen. Veel genoemde leerlingactiviteiten in dit kader betroffen de (co)organisatie van het stemproces (roostering, afstemming met docenten, regelen stemhokjes en computers, stemrooster per klas en aankleding en exposure) en de voorbereiding van stellingen en vragen voor het politieke debat. De basisschooldocente betrok als enige haar leerlingen bij de organisatie van onderwijsactiviteiten rond de verkiezingen.

De docenten die voor meerdere leerjaren verkiezingen organiseerden boden leerlingen daarnaast verschillende mogelijkheden om een faciliterende rol te vervullen. Zo lieten zij leerlingen assisteren bij het decoreren van de klas of het stemlokaal, of lieten hen het leerlingverkeer van en naar het stemlokaal in goede banen leiden. Een van de docenten betrok leerlingen ook na afloop van de verkiezingen bij een activiteit: het opstellen en verspreiden van de verkiezingsuitslag op school en op landelijk niveau. Veel genoemde redenen voor het niet, of in beperkte mate, betrekken van leerlingen bij de organisatie en/of facilitering van de scholierenverkiezingen betroffen de beperkte omvang van het evenement, de beperkte tijd die docenten voor de organisatie ter beschikking hadden, het feit dat verkiezingen niet jaarlijks plaatsvinden en het feit dat zij soms op een moment in het schooljaar plaatsvinden waarin het moeilijk is leerlingen te werven.

Vorbereidingen voor de Scholierenverkiezingen op het ID College (foto: Bart van Vliet)

LEERACTIVITEITEN

Analyse van het type leeractiviteiten wees uit dat het merendeel van de docenten voorafgaand aan de verkiezingen enkele leeractiviteiten organiseerde om leerlingen hierop voor te bereiden. Zij ontwikkelden bijvoorbeeld opdrachten die leerlingen hielpen bij hun oriëntatie op politieke partijen en stimuleerden het gebruik van stemwijzers. Een enkeling nam tevens een deel van de StemWijzer met leerlingen door, en besprak welke inzichten een stemwijzer wel en niet biedt. Andere veel voorkomende activiteiten waren de bespreking van nieuwsberichten over de verschillende partijen en hun duiding van maatschappelijke problemen en de bespreking van de impact van beleidsvoorstellen op het alledaagse leven van verschillende sociale en culturele groepen in de samenleving. Na afloop van de verkiezingen namen docenten veelal (meer of minder uitgebreid) de uitslagen van de scholierenverkiezingen en/of de landelijke verkiezingen met hun leerlingen door en bespraken zij implicaties voor het formatieproces. In twee scholen wisten docenten het programma voor maatschappijleer/-wetenschappen zo aan te passen dat onderwijs over politieke instituties en besluitvorming ook in samenhang met de scholierenverkiezing werd aangeboden.

BEOOGDE POLITIEKE ONTWIKKELING

Bij de analyse van beoogde ontwikkelingen werd onderscheid gemaakt tussen het nastreven van basiskennis en vaardigheden (zoals het kunnen uitbrengen van je stem), additionele vaardigheden (zoals het voeren van campagne) en kritische/hogere denkvaardigheden (zoals het duiden van de haalbaarheid van gepresenteerde voorstellen en het analyseren van de manier waarop beleidsvoorstellen zich verhouden tot waarden die in de Nederlandse grondwet en internationale mensenrechtenverdragen verankerd zijn). Naast basiskennis over politieke partijen werden vijf elementen van kritisch burgerschap vaker bevorderd rond scholierenverkiezingen: (i) kennisvorming ten aanzien van de politieke processen achter partijprogramma's, (ii) inzicht in de mogelijke impact van bestaand/voorgenomen beleid op het alledaagse leven van henzelf en anderen, (iii) het vermogen om politieke en maatschappelijke gebeurtenissen te duiden, (iv) het leren co-organiseren/faciliteren van de scholierenverkiezingen, en (v) de ontwikkeling van een doorleefde waardering voor de politieke rechten die leerlingen (bijna) hebben.

BETEKENISVOLLE POLITIEKE VORMING

Voortbouwend op de resultaten van deze studie en op literatuur over betekenisvolle leerlingparticipatie en betekenisvol (project) onderwijs (o.a. Barron et al. 1998; Parker & Lo 2016; Shier, 2001) doe ik twee aanbevelingen voor het bevorderen van betekenisvol leren rond de scholierenverkiezingen in maart 2017.

De eerste aanbeveling betreft de rol van leerlingen. De resultaten van dit onderzoek suggereren dat het systematisch betrekken van leerlingen bij de organisatie en/of uitvoer van dit politieke event geen gemeengoed is. Redenen hiervoor zijn onder andere de beperkte ruimte in (en flexibiliteit van) het curriculum en het gebrek aan tijd en middelen om aan een verscheidenheid aan leeractiviteiten vorm te geven. Hieruit volgt de aanbeveling aan schoolleiders en docenten om (verder) te verkennen hoe zij leerlingen in hun school een rol kunnen geven bij de organisatie en/of het faciliteren van de scholierenverkiezingen.

De tweede aanbeveling komt voort uit de bevinding dat de scholierenverkiezingen in 2012 nog beperkt werden aangegrepen om educatieve activiteiten te organiseren ten behoeve van de ontwikkeling van kritische inzichten, vaardigheden en identiteitsontwikkeling. Hieruit volgt de aanbeveling om, in samenspraak met collega's en leerlingen, verder aan betekenisvol politiek onderwijs op school vorm te geven, bijvoorbeeld door leerlingen feedback te laten geven op elkaars vermogen de verkiezingsuitslagen te duiden, of door hen door middel van portfolio-opdrachten te laten reflecteren op de impact van de betreffende politieke ervaring en gerelateerde leeractiviteiten op hun politieke ontwikkeling. ♦

Isolde de Groot is universitair docent aan de Universiteit van Humanistiek in Utrecht.

Literatuur

- Barron, B., Schwartz, D., Vye, N., Moore, A., Petrosino, A., Zech, L., & Bransford, J., 'Doing With Understanding: Lessons From Research on Problem and Project-Based Learning', in: *Journal of the Learning Sciences*, 7(1998) nr.3, pp.271-311.
- Parker, W. C., Lo, J. C., 'Reinventing the High School Government Course: Rigor, Simulations, and Learning from Text', in: *Democracy and Education*, 24 (2016) nr.1, Article 6.
- Shier, H., 'Pathways to participation: openings, opportunities and obligations', in: *Children & Society*, 15 (1 April 2001) nr.2, pp.107-117.

Voor docenten gaat de tijd dringen om een keuze te maken voor een nieuwe methode maatschappijwetenschappen. *M&P* interviewde de auteurs van *Seneca* en *Actua* (pagina 22) over hun nieuwe methode.

INTERVIEW MET AUTEURS SENECA-METHODE MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

NIET STAMPEN, MAAR DENKEN

Marco Veldman en Lennart Schra zijn beiden al sinds 2010 pilotdocent en schrijver van pilotlesmateriaal. Na eerder een Seneca-methode maatschappijleer te hebben geschreven, volgt nu het grote zusje: een methode maatschappijwetenschappen.

LIEKE MEIJS

Wat denken jullie van de titel boven dit interview 'Niet stampen maar denken', een slogan dit jullie zelf bij jullie methode hanteren?

'Een mooie titel die goed past bij de opzet die we hebben gekozen: niet langer begrippen stampen, maar leren analyseren aan de hand van kernconcepten. Concreet komt dat terug in deel 3 van onze methode omdat leerlingen pas dan aan de hand van actuele casussen gaan analyseren. In de eerste twee delen moeten ze nog wel wat stampen om zich eerst de begrippen eigen te maken. Voor analyseren heb je immers ook kennis nodig.'

Welke opzet hebben jullie voor deze methode gekozen?

'Bewust beginnen we in deel 1 met stof die dicht bij de belevingswereld van de leerling staat. Uit het domein Vorming behandelen we een paar kernconcepten (*identiteit* en *socialisatie*), maar bewust nog niet allemaal. Zo ontbreekt *ideologie* hier nog bij. Op dezelfde manier komen ook een paar kernconcepten uit het domein Binding aan bod. Later volgt in beeldtaal het hele overzicht van alle kernconcepten, met beelden van gereedschap (zoals lijm voor binding). Het duurt voor havo evenwel een klein schooljaar (voor vwo anderhalf jaar) voordat alle kernconcepten zijn langsgesproken. In het deel 2 ('Verandering') zetten we een stap verder.

De hoofdconcepten veranderen in hoofdvraagstukken (zoals het vormingsvraagstuk, bindingsvraagstuk enzovoorts) die we in een historische verhaallijn bespreken. Een casus vormt steeds de introductie en er wordt naar de historisch gekozen oplossingen gekeken. Wij vinden het noodzakelijk om de kernconcepten in een historische lijn te plaatsen, zonder er echt geschiedenis van te maken. Leg maar eens het kernconcept *rationalisering* uit zonder er enige historie bij te halen.'

In het tweede deel komen de vraagstukken aan bod, gelieerd aan de hoofddomeinen, maar ook nog een extra vraagstuk: het welvaartvraagstuk. Valt dat niet onder het verhoudingsvraagstuk?

'Vooral economen houden zich bezig met het welvaartsvraagstuk. Het gaat hierbij over de vraag hoe een samenleving haar welvaart (bestaansvoorwaarden) in stand houdt en hoe die wordt verdeeld. Niet alles is altijd en overal aanwezig, daarom moeten er keuzen worden gemaakt. In ontwikkelingslanden zien we dat heel scherp: daar kunnen voedsel of drinkwater ontbreken en kan het rampzalige gevolgen hebben. Het welvaartsvraagstuk is meer dan ooit een combinatie van het verhoudings- en veranderingsvraagstuk. Wij misten dit welvaartsvraagstuk ook in het geheel. Het veranderingsvraagstuk is bij ons heel breed en beslaat het hele tweede deel.'

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vraagstukken bekeken vanuit de sociologie en vanuit de politicologie. Waarom deze scheiding terwijl het uitgangspunt bij het vak was om beide wetenschappen te integreren?

'Alleen in deel 2 noemen we dit zo, niet bij de indeling van de kernconcepten. Voor het gemak hebben we het gescheiden, maar leerlingen hoeven dat niet als zodanig te leren. Het is een keuze voor kleinere en scherper afgeronde hoofdstukken in plaats van grotere bredere hoofdstukken - dit op basis van de ervaring die we in de pilot hebben opgedaan. We wisten daar ook sociologische en politicologische casussen bij te kiezen.'

Waar vinden de docenten de voorgeschreven contexten?

'We hebben ervoor gekozen eerst een inhoudelijke verhaallijn te beschrijven met als startcontext criminaliteit, omdat dat herkenbaar is. De verplichte contexten komen pas later, verweven in de verhaallijn en niet apart per hoofdstuk. Zo past de specifieke havocontext Samenlevingsvormen volgens ons het beste bij het vormingsvraagstuk en het veranderingsvraagstuk aan het einde van deel 2. Leerlingen hebben dan meer bagage meegekregen om deze context te kunnen analyseren.'

Op welke manier hebben jullie het verschil tussen het havo- en vwo-programma uitgewerkt?

'De havo heeft twee basisboeken, het vwo drie, maar daar zit veel overlap in omdat ze dezelfde kernconcepten hebben. In het eerste boek hebben beide niveaus dezelfde casussen; in deel 3 verschillen de casussen. Het grootste verschil zit in de opdrachten. Bij het vwo zitten er meer onderzoekopdrachten in en zijn de bronnen zijn ingewikkelder. Het extra vwo-jaar wordt gevuld met een uitgebreid thema Internationale machtsverhoudingen. Bij de havo-opdrachten worden de leerlingen veel meer bij de hand genomen: dat zijn meer de lagere beheersingsniveaus van Bloom. Twee compleet verschillende methoden leek ons voor de docenten ook ondoenlijk. Daarnaast vonden we de gekozen structuur voor beide niveaus geschikt. De tekstboeken hebben we niet expliciet voor havo of vwo geschreven, het taalgebruik is redelijk eenvoudig. Wel verschilt de lay-out.'

Hoe sluit deze methode aan op de methode van maatschappijleer die er al eerder was?

'De stapsgewijze aanpak (starten dicht bij de leerlingen) is hetzelfde, maar niet het gebruik van begrippen. Bij maatschappijleer zijn de begrippen algemener en slechts kapstukken, bij maatschappijwetenschappen hebben de begrippen veel meer inhoud vanuit het vak, meer theorie. Waar je in de inhoudsopgave *verzorgingsstaat*, *democratische rechtsstaat* enzovoorts leest, bedoelen we daar niet mee om direct op het vak maatschappijleer aan te sluiten. Ook het waardenlogboek van *Seneca maatschappijleer* komt niet terug bij maatschappijwetenschappen. Wat dat betreft zijn het twee andere vakken. Het leek ons ook niet te doen om die twee programma's zo op elkaar te laten aansluiten, omdat ze per school op verschillende tijdstippen geroosterd staan.'

Wat houdt een online portal in?

'Dat is een website (www.maatschappijwetenschappen.nl), nu nog doorgeschakeld naar Seneca. Hier vinden leerlingen extra lesmateriaal en achtergrondinformatie bij bepaalde paragrafen. Dit kan dienen als uitstapje om te differentiëren of als eerste informatiebron voor bijvoorbeeld een profielwerkstuk.'

Welke rol hebben de modules?

'Eén van de modules gaat over het maatschappelijke vraagstuk pesten, waar leerlingen examenstof als socialisatie op moeten toepassen, of een module die meer op beroepsoriëntatie is gericht, zoals *Inleiding psychologie* voor leerlingen die hierin zijn geïnteresseerd. Iedere leerling kan hier dus zelf iets uit kiezen. Sommige kunnen ze pas aan het einde doen omdat ze daar alle kernconcepten op moeten kunnen toepassen, zoals bij de module *Thailand*. Deze modules kopen docenten er los bij.'

Waar zijn de domeinen F en G over actualiteit geprogrammeerd?

'Dat ligt helemaal open en hangt van het Programma voor Toetsing en Afsluiting van de docent af. Het ligt wel voor de hand om de actualiteit niet al meteen in het vierde leerjaar te doen. Dan hebben leerlingen nog te weinig in huis om al goed te kunnen analyseren. Ook de planning van praktische opdrachten laten we open.'

Wat vinden jullie sterke en zwakke kanten aan jullie methode?

'Om maar met de sterke kanten te beginnen: we maken een strak verhaal met een kop en een staart. Deel 1 is een mooi begin, daarna het verhaal in deel 2 en in deel 3 ga je echt analyseren op examenniveau. Sterk is ook dat we een netwerk hebben waarin we met veel mensen over deze methode hebben gepraat, tot aan de boekenleveranciers toe - zodat het ook betaalbaar is. We zijn de methode nu in haar geheel aan het uittesten en we verbeteren nog zaken als dat nodig is. Echt zwakke punten zien we nu nog niet; hooguit dat de differentiatie tussen havo en vwo in het leerboek nog meer kan worden. Hiermee zijn we nog bezig.' ♦

RECENSIE NIEUWE SENECA-METHODE MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

SPIRAALGEWIJZE OPBOUW

Twee gedreven docenten die als pilotdocent en materiaalontwikkelaar al vanaf 2011 met het nieuwe programma maatschappijwetenschappen bezig zijn, grote uitgeverijen van methoden die afhaakten om een nieuwe methode maatschappijwetenschappen te maken en een gepensioneerd vakdidacticus die voor zichzelf geen leven zonder het vak kan voorstellen. Deze mix leidde tot een nieuwe Seneca-methode maatschappijwetenschappen. Ondersteunt dit lesmateriaal docenten voldoende voor een soepele invoering van het nieuwe examenprogramma?

IVO PERTIJS

M & P kreeg al inzage in het basisboek *Inleiding* voor vwo, de opdrachten voor havo en vwo en de volledige inhoudsopgave van de drie basisboeken. Die inhoudsopgave is nodig om grip te krijgen op de opzet en didactiek van deze methode. Het is te prijzen dat de auteurs sterk van de indeling in domeinen in de syllabus afwijken en over een eigen onderbouwde didactische lijn hebben nagedacht: geen kernconceptenboek en vier boekjes met contexten per domein, maar een spiraalgewijze opbouw, waarbij leerlingen steeds kleine partjes uit het grote domein krijgen gevoerd.

ONDERZOEKVAARDIGHEDEN

Het eerste basisboek *Inleiding* heeft drie theoretische hoofdstukken: 'De samenleving en ik' (identiteit, (politieke) socialisatie, acculturatie), 'De samenleving en wij' (groepsvorming, binding) en 'De ene samenleving en de andere' (cultuur). Het is een didactische keuze van de auteurs om slechts een deel van de kernconcepten van de domeinen Vorming en Binding te bespreken. Waarom ze deze keuze hebben gemaakt wordt nog niet duidelijk. Misschien geeft de docentenhandleiding hier later nog inzicht in, maar het lijkt toch een gemiste kans

dat het hoofdconcept Vorming niet in hoofdstuk 1 voorkomt en het hoofdconcept Binding wel. Positief is dat meteen in het eerste basisboek wordt gestart met het aanleren van de onderzoeksvaardigheden in elk hoofdstuk steeds twee paragrafen met daarnaast nog aparte hoofdstukken 4 (en 5) over onderzoek en wetenschap.

VERANDERING

Het tweede basisboek *Verandering* zet er een tandje bij. Kernconcepten uit het eerste basisboek komen (in een andere opzet) terug: gekoppeld aan vraagstukken en met de uitdaging van het analyseren en met nieuwe kernconcepten waarmee leerlingen nog niet hadden kennisgemaakt, zoals samenwerking en conflict, representatie en gezag, sociale ongelijkheid. Opmerkelijk is wel dat de auteurs voor een andere indeling van hoofd- en kernconcepten kiezen dan in het examenprogramma zelf: macht bij Binding (en niet bij hoofdconcept Verhouding); representatie bij Verhouding (en niet bij Binding) en samenwerking en conflict bij Welvaart (en niet bij Verhouding). Dat is niet handig als leerlingen in het examen wordt gevraagd één van de kernconcepten van Verhouding in een nieuwe context toe te passen.

Over het hoofdconcept Verandering is er in de aanloop van het nieuwe program-

ma veel discussie geweest. Hoort verandering niet overal bij, dus veranderingen in Vorming, Verhouding en Binding? Daar valt iets voor te zeggen, maar de Commissie Schnabel besloot in haar wijsheid hier niet toe. Leerlingen leren in deze methode de kernconcepten die bij Verandering in het examenprogramma gerangschikt staan anders aan. Globalisering en democratisering bij Verhouding, staatsvorming en institutionalisering bij Binding, individualisering bij Vorming en rationalisering bij het Welvaartsvraagstuk. Voor vwo-leerlingen komt er ook een tandje bij door de paragrafen over de paradigma's.

ANALYSEREN

Het derde basisboek *Vraagstukken in de 21ste eeuw* brengt de leerling nog een trede hoger: analyseren aan de hand van alle kernconcepten, zoals op examenniveau wordt gevraagd. Elk hoofdstuk start met wat de auteurs *casus* noemen. Jammer is dat de hoofdstukken in deel 3 dezelfde titels hebben gekregen als in deel 2 (Verhoudingsvraagstuk, Bindingsvraagstuk, Vormingsvraagstuk), maar mogelijk zijn dit nog maar werktitels, omdat het deel 3 nog niet in het nieuwe schooljaar beschikbaar komt. Voor vwo kiezen de auteurs andere casussen dan voor havo. Daarnaast komen in dit derde basisboek ook de verplichte contexten.

§2.3 Sociale cohesie

Opdracht 15 – Theorie

1. Welke drie antwoorden zijn er op de vraag waarom een groep bij elkaar blijft? Licht deze drie antwoorden kort toe.
2. Welke drie elementen (onderdelen) van de definitie van sociale cohesie zijn er?
3. Leg in eenvoudige woorden uit wat sociale cohesie is, bijvoorbeeld aan een kind van 11.
4. Noem een positieve en een negatieve kant van sociale cohesie.
5. Geef van beide kanten een voorbeeld uit je eigen leven.

Opdracht 16 – Manieren om groepen bijeen te houden

Deel de volgende situaties in bij de manieren om een groep bij elkaar te houden. Het gaat om de manieren:

- A. Wederzijdse afhankelijkheid
- B. Dwang of macht
- C. Gedeelde waarden en normen

1. Een leraar dreigt iedereen die zich niet gedraagt er uit te sturen.
2. Om het klassenfeest mogelijk te maken, moet iedereen iets te eten en te drinken mee nemen.
3. De sportvereniging heeft elk jaar nieuwe vrijwilligers nodig om te blijven bestaan.
4. Iedereen in de fanclub luistert graag naar dezelfde muziek.
5. Als je in de fanclub naar andere muziek luistert, mag je niet meer meedoen.
6. Als alle leden van de fanclub met de trein naar het concert gaan, kan de fanclub korting krijgen.

Opdracht 17 – Manieren om een groep bijeen te houden in beelden

Welk beeld past bij welke manier om een groep bij elkaar te houden? Licht je antwoord toe.

Voorbeeld van havo-opdrachten uit Seneca-methode.

LEERLINGVRIENDELIJK

De Seneca-auteurs meldde *M&P* dat er voor het gemak van de docenten voor weinig differentiatie tussen havo- en vwo-teksten is gekozen. Dit laatste is zeker een voordeel voor docenten, maar de keerzijde daarvan is dat de tekst van basisboek 1 meer een havotekst is dan een vwo-tekst: eenvoudig taalgebruik, voorbeelden dicht bij de leerlingen (keuze voor voornamen) en gebrek aan abstractere gehelen. Mogelijk gaat de informatie in de andere twee basisboeken voor vwo meer de diepte in. Socialisatie wordt in dit eerste deel helder uitgelegd en leren leerlingen welke vormen van socialisatie er zijn, maar de functies van en de verschillen in socialisatie naar milieu zullen waarschijnlijk in basisboek 2 of 3 worden behandeld. Voor het over-

zicht van de leerlingen zou het wenselijk zijn om op één plaats de verplichte stof over socialisatie bij elkaar te zetten. De definities van kernconcepten zijn te vinden in de kantlijnen, voorzien van beeldtaal; andere begrippen vallen op door een andere kleur. In de kantlijn staan tevens verwijzingen naar de geplande online portal.

OPDRACHT

De havo- en vwo-opdrachten zijn voor driekwart hetzelfde en lopen uiteen als er sprake is van brongebruik, maar de opdrachten bij basisboek 1 zijn eenvoudig en blijven dicht bij het geleerde. Dat sluit aan bij de gekozen spiraalwijze didactiek. Voor vwo-leerlingen zijn de vragen soms echt te eenvoudig ('Is een hypothese altijd waar?'). Ook

PRAKTISCHE INFORMATIE

Het Seneca-team is een non-profit stichting. De auteurs van de basisboeken zijn Marco Veldman, Lennart Schra en Ton Olgers. Aan de opdrachten en keuzemodulen werken ook andere mee.

Reeds beschikbaar zijn: Havoboek deel 1 (*Inleiding en verandering*), Havo-opdrachtenboek deel 1, Vwo-boek deel 1 (*Inleiding en verandering*) en Vwo-opdrachtenboek deel 1.

Later beschikbaar: Havo-boek deel 2 (*De 21ste eeuw*), Havo-opdrachtenboek deel 2, Vwo-boek deel 2 (*Verandering*), Vwo-opdrachtenboek deel 2, Vwo-boek deel 3 (*De 21ste eeuw*) en Vwo-opdrachtenboek deel 3.

Ook komt een jaarlicentie voor digitale versie van alle delen (teksten en opdrachten) beschikbaar en zijn de opdrachtenboeken ook verhuurbaar.

Informatie: www.seneca.nu

bij de onderzoeksparagrafen zijn opdrachten gemaakt, waarin van leerlingen wordt gevraagd te oefenen met het maken van hypothesen en het ontleden van afhankelijke en onafhankelijke variabelen. De keuzemodulen zijn nog niet beschikbaar en kunnen in deze recensie nog niet worden besproken. Het is een veelomvattende opdracht voor het Seneca-team, waar ook komend jaar nog hard aan zal worden gesleuteld. Het is prijzenswaardig dat de auteurs de handschoen hebben opgepakt om een nieuwe methode maatschappijwetenschappen te maken en zij roepen andere docenten en auteurs op hieraan mee te helpen. Hopelijk slagen zij er gezamenlijk in om de schoonheidsfouten die er nog in zitten te herstellen. ♦

INTERVIEW MET AUTEUR NIEUWE ACTUA-METHODE MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

'DE TAXONOMIE VAN BLOOM IS REFERENTIEPUNT'

Huub Francort is docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Hij schrijft inmiddels al circa 25 jaar boeken waarvan zeventien jaar lesboeken maatschappijleer en maatschappijwetenschappen.

IVO PERTIJS

Is het een bewuste keuze om de methode fasegewijs te ontwikkelen?

'Ja, het nieuwe programma maatschappijwetenschappen is echt een breuk met het verleden. De experimenten op pilotscholen hebben nog tot een revisie van het eerst voorgestelde programma geleid. Ik vond het verstandig om de definitieve versie af te wachten. Voor auteurs is het nieuwe programma echt even wennen. Toen de definitieve eindversie verscheen ben ik, nadat we eerst de huidige gebruikers en leerlingen hadden geënquêteerd, aan de slag gegaan. Duidelijk werd dat zowel docenten als leerlingen bepaalde didactische zaken echt wilden handhaven. Als auteur ben ik daar ook voor: geen revolutie, maar evolutie. Het kostte mij als auteur de nodige tijd om in het nieuwe programma te groeien: opnieuw aan de slag met wetenschappelijke literatuur! Aangezien ik ook een baan heb als docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen aan het Sint-Maartenscollege in Maastricht, hebben we samen met de uitgever en het redactieteam besloten om de methode fasegewijs in te voeren. Je wilt een kwalitatief goed product op de markt brengen en dat kost tijd.'

Jullie noemen de methode vernieuwend vanwege de instapcase, de integratieve case en de overall hoofdconcepten- en kernconceptencase. Kunt u hiervan voorbeelden geven?

'Onze methode kent een vrij strakke didactische lijn. Elk hoofdconcept begint met een instapcase. De leerling wordt *opgewarmd* voor het onderwerp. Dan komen de hoofdstukken die weer in paragrafen zijn onderverdeeld en zo duidelijk mogelijk (vaak puntsgewijs) zijn geschreven, zoals de gebruikers van onze methode dat gewend zijn. Deze worden steeds afgesloten met een blok 'Wat moet ik kennen?'. De leerlingen moeten deze kennisvragen kunnen beantwoorden. Wij hechten aan kennis.

Zonder kennis géén wendbare kennis en toepassing: eerst kennis, dan de toepassingsvaardigheden en daarna de hogere denkvaardigheden. Vervolgens is elk hoofdstuk rijkelijk voorzien van opdrachten met de nodige bronnen die diverse contexten aansnijden betreffende de hoofd- en de kernconcepten, en sluit het af met een herkenbare 'Samenvatting hoofd- en kernconcepten'. In deze didactische visie past ook het idee van de cases. Bij het onderwerp vorming start een havoleerling met de instapcase over de *verwengeneratie*. De integratieve case over het hoofdstuk 'Cultuur' gaat vervolgens over het overmatig drinken van Nederlandse jongeren op vakantie. Hoe heeft het ondanks de opvoeding en vorming in onze cultuur zo ver kunnen komen? Ten slotte dient de leerling alle hoofd- en kernconcepten te kunnen toepassen in een *Overallcase Vorming* met als context de discriminatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. In deze overallcase dient een leerling echt een totaaloverzicht van een hoofconcept te hebben en van de daarbij behandelde kernconcepten - een heuse, maar wel uitdagende opgave: de toepassing van hoofd- en kernconcepten in steeds wisselende contexten, waarbij het denkniveau en de flexibiliteit van de leerling steeds hoger moet worden. De taxonomie van Bloom is referentiepunt.'

De methode sluit volgens jullie website ook aan bij het principe van *building learning power*. Wat is de meerwaarde van dit principe?

'*Building learning power* is een door professor Claxton ontworpen principe. Volgens hem dient het lerend vermogen bij leerlingen op school alsook daarbuiten te worden vergroot. Er moet bij *building learning power* een cultuur ontstaan waarbij de leerling systematisch gewoonten en houdingen krijgt aangeleerd om problemen in wisselende contexten op te lossen. Als voortdurend volgens hetzelfde concept

leerspieren in een goede context worden getraind, neemt het leervermogen van de leerling toe. Het nieuwe maw-programma leent zich hier uitstekend voor. Vandaar dat wij in het inleidende deel 'Concepten en vaardigheden' de leerling leren dat maatschappijwetenschappen op een bepaalde manier gestructureerd tegen contexten aankijkt. De leerling krijgt een gereedschapskist met vier hoofdconcepten. In die gereedschapskist zitten materialen om de context zinvol te benaderen, steeds volgens een bepaald didactisch stramien. Pak het juiste gereedschap (kernconcepten) uit de kist en ga het probleem te lijf. Bij alle vier de hoofdconcepten komt de gereedschapskist zeer nadrukkelijk terug. De docent ontwikkelt talenten van de leerling die een taal krijgt om over uiteenlopende contexten te spreken. *Building learning power* biedt ook de mogelijkheid om onderwijs meer te personaliseren. Leerlingen die sneller willen werken, moeten dit kunnen. De opzet van *Actua.ml* leent zich hiervoor.'

Op welke wijze heeft u een didactisch onderscheid tussen de havo- en vwo-stof aangebracht?

'Zowel de havo- als vwo-leerlingen moeten toe naar de beheersing van de denkvaardigheden in de taxonomie van Bloom. De vwo-leerlingen gaan hier verder in. Bij de vwo-methode komen veel meer opdrachten over sociaalwetenschappelijke paradigma's die bij maatschappijwetenschappen een rol spelen. Vwo-leerlingen moeten deze op diverse contexten kunnen toepassen. Dit vergt een hoog abstractieniveau en wetenschappelijke denkvaardigheden van de leerling. Dit gebeurt in het havodeel vrijwel niet. Het blijft concreter en praktischer. Zo moet een vwo-leerling bij het onderwerp cultuur ingaan op nationalisme tijdens voetbaltoernooien en de gereedschapskist maatschappijwetenschappen kunnen toepassen aan de hand van een opmerkelijk en

confronterend artikel over een voorstander van een vechtveld voor voetbalvandalen. De vwo-leerling dient zich helemaal in zijn gedachtegoed te kunnen verplaatsen. Dit vergt een enorme intellectuele flexibiliteit. In het inleidende vwo-katern 'Concepten en vaardigheden' wordt nog eens een keer uitgebreid ingegaan op de paradigma's en hoe een sociaalwetenschappelijk verantwoord werkstuk gemaakt dient te worden met de soorten van onderzoeken die er bestaan. Alles wordt theoretisch onderbouwd. In de havomethode blijft alles iets meer *down to earth*. De sociaalwetenschappelijke component ontbreekt. Een havoleerling krijgt aangereikt hoe hij praktisch een werkstuk dient te maken dat verantwoord is, maar dat niet aan de sociaalwetenschappelijke maatstaven hoeft te voldoen.'

Wat is het grootste verschil voor docenten die gewend waren aan het oude maatschappijwetenschappenprogramma?

'Ik vind het verschil enorm groot. In het oude programma waren er afgebakende thema's, die je met verschillende benaderingswijzen kon benaderen. In het nieuwe programma is er een *hoofd- en kernconceptengereedschapskist* die je in verschillende contexten moet kunnen toepassen. Met het nieuwe programma komen in een domein (bijvoorbeeld Vorming) vele contexten aan bod in de opdrachten. Flexibiliteit in denken staat voorop. Wij hebben met de methode *Actua.ml* voor een complete methode gekozen die door docenten het beste kan worden gevolgd, zeker in de implementatiefase. Docenten moeten immers ook in het nieuwe programma ingroeien; dat leren ook wel de ervaringen van de pilot-scholen. Uiteraard beslist de docent en voert zijn/haar eigen regie. Als er zich een aansprekende en actuele context bij een concept voor doet, grijp dan die kans als docent. *Actua.ml* werkt - zoals gebruikers van de reeds bestaande 'oude' methode maatschappijwetenschappen dat van ons gewend zijn - zeer duidelijk de eindtermen nauwgezet uit. Leerlingen worden terdege (inhoudelijk en qua vaardigheden) op het centraal examen voorbereid. Op de website/elektronische leeromgeving gaan we nog meer actuele contexten en opdrachten plaatsen. *Actua.ml* blijft bij de tijd.'

Hoe sluit de maatschappijwetenschappenmethode aan op jullie maatschappijleermethode?

'We hanteren in de maatschappijleermethode ook het principe van teksten die puntsgewijs (als een leerboek) zijn opgesteld, met de rubriek 'Wat moet ik kennen?' en vervolgens met opdrachten: eerst kennis dan vaardigheden. Daarom zal voor gebruikers van *Actua.ml maatschappijleer* en *Actua.ml maatschappijwetenschappen* deze lijn en de visuele opmaak direct herkenbaar zijn.'

Wat vindt u sterke en zwakke punten aan jullie methode?

'Sterke kanten vinden wij de degelijke voorbereiding op het centraal examen, de didactische lijn: kennis, toepassing, in opdrachten, integratieve toepassing (diverse contexten) en de overalltoepassing (nog meer contexten) én een samenvatting van de kern- en hoofdconcepten per hoofdstuk. Sterk vinden we ook het aparte introductie- en naslagkatern 'Concepten en vaardigheden' met daarin uitgebreid aandacht voor de sociaalwetenschappelijke paradigma's, de rode lijn in de methode *Actua.ml* (gereedschapskist van maatschappijwetenschappen met zijn hoofd- en kernconcepten) en het onderdeel sociaalwetenschappelijk onderzoek doen. Een zwakke(re) kant is dat de complete methode nog niet klaar is, maar we streven naar kwaliteit en dat kost tijd! Gebruikers kunnen verantwoord aan de slag.' ♦

NAUWGEZETTE UITWERKING VAN EINDTERMEN

Ook de auteur van methoden maatschappijleer en -wetenschappen Huub Francort schreef een nieuwe methode. Hij koos voor een didactiek waarbij leerlingen eerst alle hoofd- en kernconcepten leren voordat zij naar hogere denkvaardigheden overgaan. Deze nieuwe methode kent één leer/werkboek, al zijn de havo- en vwo-boeken gescheiden. Uitgeverij Actua was zo vriendelijk al het havo- en vwo-leer/werkboek *Vorming* en het concepten/vaardighedendeel van vwo in te laten zien.

Deze recensie betreft dus slechts twee van de zes op te leveren delen.

WOLTER BLANKERT

De nieuwe Actua-methode heeft als uitgangspunt leerlingen zo goed mogelijk op het eindexamen voor te bereiden met een 'nauwgezette uitwerking van de eindtermen'. Zo komen in de drie hoofdstukken van het eerste vwo-boek *Vorming* Cultuur, Socialisatie en identiteit, en Politieke socialisatie en ideologie aan bod. Interessant is het om de inhoudsopgave van het havo-boek ernaast te leggen. De titels van de paragrafen zijn hetzelfde, uitgezonderd de extra vwo-paragraaf 'De paradigma's en socialisatie' en het extra havohoofdstuk 'Socialisatie in het gezin', over de verplichte context Samenlevingsvormen. Ook de opzet van elk hoofdstuk is soortgelijk voor havo en vwo met een instapcase ter introductie van het hoofdconcept *Vorming*, met de leerlingenvragen 'Wat is de kern van de problematiek van het artikel?' en 'Wat is de mening van de leerling over de zienswijze in het artikel?' Vwo'ers geven een mening over 'het leveren van commentaar op de opvoeding van anderen', havisten over 'de verwengeneratie'. *M&P* kon nog niet over de docentenhandleiding beschikken en weet derhalve niet hoe de instapcase verder wordt besproken.

INTERACTIEVE CASE

In het voorbeeldes materiaal van de pilot had een instapcase de functie van een eerste kennismaking met vragen die de leerlingen moeten beantwoorden zonder inzicht in de kernconcepten te hebben. Aan het einde van het hoofdstuk volgde een uitstapcase: wederom hetzelfde onderwerp, maar met inzichtvragen die laten zien hoe leerlingen nu met behulp van geleerde kernconcepten de diepte in kunnen gaan. Ook *Actua.ml* kent een integratieve case aan het einde van elk hoofdstuk, met enkele vragen waarin kernconcepten een rol spelen. In het havo-boek is de case 'Het dronken worden van jongeren op Mallorca'. De vragen blijven redelijk dicht bij de tekst van het artikel en zijn geen analysevragen. De integratieve case bij vwo gaat over voetbalnationalisme, met een mix van vragen, met de vraag 'Welke rol spelen de Belgische aanwezigen bij de training van het Belgische team' gebroederlijk naast de vraag 'Formuleer een hypothese en onderzoeksvraag bij dit artikel'.

PARATE-KENNISVRAGEN

Elke paragraaf eindigt met een voor leerlingen handig overzicht met een lijstje begrippen en parate-kennisvragen die ze

moeten kennen - een methodiek die ook bij de andere Actua-methoden wordt gebruikt. Wat hieruit niet helder wordt is het verschil tussen het oude en nieuwe examenprogramma. De kernconcepten zijn in hoofdletters afgedrukt, maar voor leerlingen wordt daarmee nog niet duidelijk dat de kennis 'Wat is CULTUUR?' van een andere orde is dan 'Wat is materieel?' Kernconcepten vormen de rode draad door het hele programma: leerlingen moeten die aan andere kernconcepten kunnen linken, zowel binnen *Vorming* als aan andere hoofd- en kernconcepten. Het begrip materieel is van veel minder belang, het is geen analyse-instrument. Bij parate-kennisvragen gaat het om reproductieve vragen, waardoor leerlingen het idee zouden kunnen krijgen dat ze veel kennis uit het hoofd moeten leren, terwijl het hoofddoel van het nieuwe programma is 'inzicht in de verhoudingen tussen mensen en structuren en processen van de samenleving' en 'het terugdringen van de overladenheid', zoals in het oude programma. In het deel 'Concepten en vaardigheden' voor vwo komen de hoofd- en kernconcepten, de sociaalwetenschappelijke paradigma's en de vaardigheden aan bod. De paragraaf over de hoofd- en kerncon-

cepten is heel beknopt. De inhoud van de concepten moeten leerlingen uit de andere delen halen. Hier staat het algemene doel van de concept-contextbenadering uitgelegd, aangevuld met een lijst van alle te kennen begrippen. Het is jammer dat de opdrachten bij dit deel niet de voorbeelden zijn van hoe leerlingen uiteindelijk zelf met de hoofd- en kernconcepten verbanden moeten kunnen leggen.

OVERALLCASES

In de vier boeken over de vier inhoudelijke domeinen zit een cumulatieve opbouw van cognitief (kennis over concepten), via integratieve toepassing van kernconcepten naar de hogere denkvaardigheden. Daarbij vindt een overalltoepassing van concepten plaats. Bij vwo is er een mooie bron voor gevonden in het boek *Generatie Z*, waar leerlingen vragen moeten beantwoorden. In deze vraagstellingen komen meer kernconcepten voor, maar het zijn qua beheersingsniveau vooral niveau 1- en 2-vragen ('Is de hipsters-cultuur meer een masculiene of een feminiene cultuur. Licht je antwoord toe'). Bij havo is er voor de overallcase ook een interessante set aan bronnen over discriminatie van zwangere

vrouwen die gaan solliciteren, maar de vragen benutten niet de rijkdom van deze bronnen ('Als de vader na de bevalling van een kind al onmiddellijk weer gaat werken, vind je dat er dan sprake is van een echt modern gezin?').

VERSCHIL HAVO EN VWO

Het havodeel over Vorming bevat een extra hoofdstuk met de verplichte context Samenlevingsvormen. Daarin staan goed de kernconcepten vervlochten, ook die uit de andere domeinen. Bij vwo komt een extra paragraaf over de paradigma's voor, maar dat is slechts één pagina, en uiteraard ook de extra voorgeschreven vwo-stof. Bij een vergelijking van stof die zowel voor havo als vwo geldt, vallen wel verschillen op. De dimensies van Hofstede komen bij het vwo uitgebreider aan bod, met meer aanvullingen uit de overzichten die Hofstede in zijn boek beschrijft, dan bij de havo. Hopelijk zet die trend zich ook in de andere delen voort omdat het verschil in examenprogramma tussen havo en vwo inmiddels ook in de verschillen tussen de examens zichtbaar is geworden; die van het vwo zijn theoretischer en abstracter en er wordt veel meer gebruik gemaakt van wetenschappelijke bronnen en tabellen en grafieken.

De gebruikers van de oude methode zullen verrast zijn dat Francort eenzelfde opzet voor dit nieuwe programma heeft gekozen, voor nieuwe gebruikers is het prettig dat de auteur heel dicht bij de voorgeschreven examenstof is gebleven. De vraag is of de nog te verschijnen delen wel meer vragen kent ter stimulatie van de hogere denkvaardigheden van de leerlingen. ♦

PRAKTISCHE INFORMATIE

De complete methode bestaat uit zes katemen, met vier over de hoofdconcepten: Vorming (verschijnt februari 2017), Binding; (zomer 2017), Verhouding (begin 2018), Verandering (zomer 2018), Concepten en vaardigheden (februari 2017) en Criminaliteit (te gebruiken in Domein F, Analyse van een sociale actualiteit).

Informatie: www.actua-uitgeverij.nl.

WAT WEET JIJ VAN POLITIEK?

ProDemos brengt deze verkiezingen twee magazines uit. Een voor (v)mbo en een voor havo/vwo. Hierin wordt informatie over de Tweede Kamer op een aansprekende manier gebracht. Uit deze magazines komt onderstaande test: *Wat weet jij van politiek?*

VRAAG 1

De ministers...

- ... zijn lid van de Tweede Kamer en mogen dus meestemmen over wetsvoorstellen.
- ... zijn lid van de Tweede Kamer, maar mogen niet stemmen over wetsvoorstellen.
- ... zijn geen lid van de Tweede Kamer en mogen niet stemmen over wetsvoorstellen.

VRAAG 2

De verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn om de 4 jaar.

- Dat klopt, maar er kunnen tussentijds verkiezingen worden gehouden.
- Dat klopt, er kunnen tussentijds geen verkiezingen worden gehouden.
- Dat klopt niet, er zijn elk jaar verkiezingen.

VRAAG 3

Kun je iemand anders voor je laten stemmen?

- Ja, dat heet stemmen bij volmacht.
- Ja, dat heet blanco stemmen.
- Nee, je hebt stemplicht.

VRAAG 4

De regering van ons land bestaat uit:

- de Eerste en de Tweede Kamer.
- de ministers en de staatssecretarissen.
- de ministers en de koning.

VRAAG 5

Als je 18 bent mag je stemmen, maar hoe oud moet je eigenlijk zijn om in de Tweede Kamer te mogen zitten?

- 18 jaar of ouder.
- 21 jaar of ouder.
- 25 jaar of ouder.

VRAAG 6

De Tweede Kamer

- ... vergadert van maandag tot en met vrijdag.
- ... vergadert op dinsdag, woensdag en donderdag.
- ... vergadert altijd in de grote vergaderzaal met de bekende blauwe zetels.

VRAAG 7

Hoeveel stemmen heb je ongeveer nodig voor een zetel in de Tweede Kamer?

- 10.000
- 60.000
- 120.000

VRAAG 8

Stemmen is geheim

- Ja, je hoeft niemand te vertellen wat je stemt.
- Ja, het is verboden het aan iemand vertellen.
- Ja, alleen politici moeten vertellen op wie ze hebben gestemd.

VRAAG 9

Wat gebeurt er als een minister een nieuwe wet voorstelt, maar de meerderheid van de Tweede Kamer die wet niet wil?

- De wet komt er toch, want de minister is belangrijker dan de Tweede Kamer.
- De wet komt er niet, de voorzitter van de Tweede Kamer heeft hiervoor een speciaal vetorecht.
- De wet komt er niet, want een meerderheid van de Tweede Kamer moet het ermee eens zijn.

VRAAG 10

De Tweede Kamer kan...

- ... alleen wetten veranderen.
- ... alleen wetten goedkeuren of afkeuren.
- ... wetten maken en veranderen.

Kijk op de rechterpagina voor de antwoorden en de uitslag.

(Bron: Stem, Magazine over de Tweede Kamer-verkiezingen, ProDemos, Den Haag, 2017)

INFORMATIE

De verkiezingsmagazines *STEM* zijn te bestellen. Een pakket (30 exemplaren inclusief handleiding) kost € 9,95. Voor meer informatie en bestellingen: www.prodemos.nl/verkiezingen.

8~10
ANTWOORDEN
JUUST

EEN
KING-SIZE
BURGER!!

Jij weet er veel van!
We hoeven je dan ook vast niet
te vertellen dat je in het echt
geen stemexamen hoeft af te
leggen voor je mag stemmen!

5~7
ANTWOORDEN
JUUST

EEN
MEDIUM
BURGER

Je hoeft in het echt geen stem-
examen af te leggen voor je
mag stemmen. Maar als zo'n
test er zou zijn, ben je ervoor
geslaagd!

1~4
ANTWOORDEN
JUUST

EEN
SMALL
BURGER

Je hoeft in het echt geen stem-
examen af te leggen voor je mag
stemmen. Toch is het wel han-
dig als je weet hoe het werkt.
Misschien helpt het lezen van
dit tijdschrift je op weg.

ANTWOORDEN 1C / 2A / 3A / 4C / 5A / 6B / 7B / 8A / 9C / 10C

RECENSIES

NATIONAAL KIEZERSONDERZOEK

Stemmen gaat niet zo maar. Daar moeten diepere overwegingen aan ten grondslag liggen. Het Nationaal Kiesersonderzoek probeert na elke verkiezing te achterhalen waarom mensen stemmen zoals ze stemmen. Uitgangspunt daarbij is dat mensen bewust en om goede redenen voor een bepaalde partij kiezen.

Het boek *Rumoer* behandelt de resultaten van onderzoek onder kiezers tussen 1998 en 2012. Dit is de periode waarin de kiezers een steeds minder voorspelbaar gedrag gingen vertonen omdat de binding met een partij steeds losser werd. De auteurs relativeren deze stelling zelf. De meeste kiezers zweven meestal naar een partij die niet al te ver van de vorige afstaat. Een uitzondering daarop vormt de wisselwerking tussen SP en PVV, maar wat het afzetten tegen de gevestigde orde betreft, komen die partijen met elkaar overeen. De auteurs benadrukken dat kiezers niet lukraak zweven, maar dat om concrete redenen doen. In dit boek concentreren ze zich op drie punten: in welke mate hebben kiezers hun stemgedrag laten bepalen door hun voor- of afkeer van de Europese Unie, in welke mate door het immigratiebeleid en in welke mate door veranderingen in de verzorgingsstaat als gevolg van de financiële crisis. Hun conclusie is dat deze drie hoofdkwesties meestal een bescheiden rol speelden, met uitzondering van immigratie bij de verkiezingen van 2002. Mede hieraan valt de winst voor de Lijst Pim Fortuyn toe te schrijven. Daarna is Geert Wilders in dit gat gesprongen, maar hij heeft alleen in 2010 dat resultaat benaderd. Opmerkelijk is dat bij de verkiezingen van 2006, een jaar na het *nee-referendum*, de Europese Unie geen rol speelde. Bij de verkiezingen van 2012 speelde de bankencrisis geen doorslaggevende rol, maar het snijden in de verzorgingsstaat zette pas daarna door. De kans is groot dat deze thema's bij de komende verkiezingen meer bepalend zijn. Het minder lang wachten met het openbaren van de onderzoeksresultaten daarover zou daarom een pluspunt zijn. *WB*

Jean Tillie, Joop van Holsteyn, Henk van der Kolk en Kees Aarts, *RUMOER, NEDERLANDSE KIEZERS EN POLITIEK 1998-2012*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2016, 236 bladzijden

BELGISCHE JIHADISTEN

Over naar Syrië afreizende jihadisten bestaan al heel wat boeken, deels eerder in deze rubriek besproken. Een docent zal daaruit een keuze moeten maken. Dit boek is interessant omdat wordt ingegaan op de motieven van Belgische jihadisten.

Pieter van Ostaeyen herhaalt in *Staat van Terreur* veel bekende kost. Eerst gaat hij met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis: van de Kruistochten tot de Arabische Lente in 2011. Dit is deels interessante informatie, waarbij de fraaie kaartjes een verrijking vormen. Daarna komt de Arabische Lente aan bod, nuttig voor wie de gebeurtenissen nog eens op rijtje wil hebben, anders overbodig. Vervolgens belandt hij bij de ontwikkelingen in Irak en Syrië, die een impuls gaven aan het uitroepen van de Islamitische Staat. Dat wordt uitstekend uit de doeken gedaan, al is de materie verre van nieuw. Op bladzijde 115 komt de eigen inbreng, wanneer de auteur zijn stelling onderbouwt 'dat België al decennia lang een draaischijf is van de internationale jihad'. Hij brengt in herinnering dat al in de jaren negentig Belgen meevochten in de Algerijnse burgeroorlog. In 2001 vermoordden drie Belgische *journalisten* (van Marokkaanse komaf) de Afghaanse leider Massoud die met succes de Taliban had bestreden, de bom zat in hun camera. Een Belgische komt de eer toe de eerste westerse vrouwelijke zelfmoorterrorist te zijn, al doodde ze alleen zichzelf. Wereldwijd heeft België per hoofd van de bevolking het grootste aantal jihadisten aan IS geleverd (620). In gesprekken met de auteur geven zij steeds discriminatie als voornaamste reden op, naast zich niet thuis voelen of buitengesloten worden. 'Ik denk aan de diepgewortelde islamfobie van de Belgische staat. Het hoofddoekverbod van 2009 kwam als een atoombom'. Zo gaat het nog even door. Molenbeek is inmiddels een begrip geworden. De schrijver beperkt zich tot België, hij maakt geen vergelijking met Nederland, dat laat hij aan de lezer over. Ondanks de lange aanloop, is het daardoor een boeiend en tot nadenken stemmend boek. *WB*

Pieter van Ostaeyen, *STAAT VAN TERREUR, DE JIHADISTISCHE REVOLUTIE*, Polis, Kalmthout, 2016 (herziene tweede druk), 166 bladzijden

FEITENOVERZICHT

Een beknopt geschiedenisboek over het Midden-Oosten kan handig zijn voor een docent maatschappijleer. De actuele ontwikkelingen maken deel uit van het programma maatschappijwetenschappen en kunnen bij maatschappijleer incidenteel in de les aan de orde komen.

Het boek *Het Midden-Oosten* van Jan van Oudheusden begint bij de piramidebouwers en eindigt met de terroristen van IS. De ondertitel *Een kleine geschiedenis* slaat daarom niet op de lengte van de behandelde periode. Daardoor kan het boek niet overal al te diep op ingaan. Een echt nieuw boek is het niet, alleen de laatste hoofdstukken zijn nieuw om de actualiteit de ruimte te geven. Het gaat om een feitelijk geschiedenisboek, landen en ontwikkelingen worden in kort bestek behandeld. Door die beperkte ruimte komt de auteur niet toe aan problematiseren. Zelden komen verschillende visies op dezelfde kwestie aan bod. Zo is het is prima verdedigbaar dat de auteur het Armeense standpunt onderschrijft, maar andere opvattingen niet noemen of verklaren verheldert weinig. Aan ontwikkelingen met elkaar vergelijken komt de auteur evenmin toe, bijvoorbeeld tussen de mislukte Arabische en Iraanse Lente en de mislukte democratisering in Algerije. Algerije blijft trouwens helemaal buiten beschouwing, op zich begrijpelijk, maar een belemmering om een helder zicht te krijgen op de Arabische wereld. Hier wrekt zich dat het boek tamelijk nauwgezet het (media)nieuws volgt, waardoor minder belichte zaken onderbelicht blijven (in de burgeroorlog in Algerije vielen niet veel minder doden dan in Syrië). Daardoor blijft ook onvermeld dat (gematigd) islamitische partijen al vanaf 1950 de Turkse verkiezingen winnen (niet sinds 1990). Afgezien van deze kanttekeningen, gaat het om een uitstekend *schoolboek*, helder en vlot geschreven; schoolboek in ouderwetse zin, maar aan zelf ontdekkend leren zal geen leerkracht behoefte hebben bij een naslagwerk. Voor dat laatste is het een handig boek, al had de inhoudsopgave wat gedetailleerder mogen zijn. *WB*

Jan van Oudheusden, *HET MIDDEN-OOSTEN, EEN KLEINE GESCHIEDENIS*, Prometheus, Amsterdam, 2016, 220 bladzijden

WAS ER VROEGER OOK NEPNIEUWS?

De eerste leerling moet deze vraag nog stellen, maar wie alvast voorbereid wil zijn, grasduint op een druilige dag door het lijvige *Testament van de pers*.

FAKE! Aan de hoofdletters herkent u de afzender: president Donald J. Trump. **NEPNIEUWS!** Door de vetgedrukte hoofdletters en het uitroepteken tekent u waarschijnlijk voor *De Telegraaf* of *GeenStijl* als bron. Nepnieuws. Tja, welk medium heeft dit woord, in kleine, niet vetgedrukte letters, nog niet gebruikt? Ga er maar aan staan als docent maatschappijleer. Heb je net in de klas verteld dat het LAKS aan de verkiezingen deelneemt, blijkt het nepnieuws te zijn - en dan hebben we het nog maar niet over de Verenigde Staten...

KOPPEN

Dat was vroeger wel anders, of toch niet? Journalist Klaas Salverda verzamelde veertig jaar lang nieuwsberichten. Ouderwets, met een schaar in de hand, knipte hij de artikelen uit. In het ruim zeshonderd pagina's tellende boek *Testament van de pers* zijn de artikelen thematisch geordend: de makers van het nieuws, landen en staten (binnen en buiten Europa), politiek en bestuur, het oude Nederland, de nieuwe eeuw en het vergeten geloof. Elk hoofdstuk is weer onderverdeeld in sub-thema's. Zo wordt er bij politiek en bestuur in blokjes artikelen aandacht besteed aan de grote vier partijen, de kleine christelijke partijen en de partijen links van de PvdA en rechts van de VVD. Kortom, een buitengewoon geordend geheel. Althans, op het eerste zicht, want wie op de jaartallen let, maakt soms grote sprongen in de tijd. Sommige krantenkoppen zouden ook vandaag in de krant kunnen staan 'Is dit nog Amerika?' schreef *Trouw* in 1992 na rellen in Los Angeles, of wat denkt u van deze uit dezelfde

krant afkomstige kop: 'Palestijnen zijn bezettingen beu'. Dat was bijna veertig jaar geleden. In 2005 plaatste het *Reformatorisch Dagblad* een artikel met als titel 'Islam wil Europa in zijn greep krijgen'.

INHOUD

Interessanter is natuurlijk de inhoud van de uiteenlopende artikelen. Neem deze zin: 'Het zal de politieke journalist waarschijnlijk weinig genoeg doen, maar naarmate in Den Haag het spektakel dagelijks werk wordt, nemen het politieke wantrouwen en cynisme opvallend toe'. Het klinkt als 2017, maar dit artikel stond toch echt in 1992 in de krant.

Het woord nepnieuws ben ik niet tegengekomen, maar wel deze analyse (*Leeuwarder Courant*, 1975): 'Er zijn sterke aanwijzingen, dat de televisie zulke grote hoeveelheden informatie ongegrond en ondoordacht over de kijkers heeft heen gegoten, dat zij zich meer en meer wanhopig en verveeld gaan afwenden'. *Testament van de pers* biedt niet alleen leesplezier, maar het vergroot ook het relativiseringsvermogen - en dat is ten tijde van nepnieuws ook meer dan welkom!

IVO PERTIJS

Klaas Salverda,
TESTAMENT VAN DE PERS,
Uitgeverij Eburon, Delft, 2016,
608 bladzijden

ACTIE

Namens de uitgever mag *M&P* een exemplaar van *Testament van de pers* weggeven. Heeft u belangstelling, stuur dan een e-mail naar: m&p@prodemos.nl.

ALV

Op 16 februari zijn alle NVLM-leden uitgenodigd voor de algemene ledenvergadering bij ProDemos, Hofweg 1H (derde verdieping) in Den Haag. De vergadering duurt van 16:30 tot 18:00 uur.

WERKSTUKWEDSTRIJD

Voor de elfde keer organiseert de NVLM de Profielwerkstukwedstrijd maatschappijwetenschappen. Uiterlijk 1 april 2017 kunt u de beste havo- en vwo-werkstukken inleveren via werkstuk@nvlm.nl. U kunt het deelnameformulier en voorbeeldwerkstukken vinden op www.nvlm.nl/wedstrijd. Volgend schooljaar komt er ook een aanbod voor vmbo.

POSTERS EXAMENVAK

De NVLM heeft nieuwe posters gemaakt om maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen onder de aandacht van leerlingen te brengen. Deze zijn gratis voor NVLM-leden. Posters kunnen worden aangevraagd door een e-mail naar ingridfaas@nvlm.nl te sturen.

EXAMENBESPREKINGEN

Ook dit jaar zijn er weer examenbesprekingen in Utrecht. Noteer alvast de data in uw agenda:

- vmbo: maandag 22 mei, 15:30 uur
- havo: woensdag 24 mei, 18:00 uur
- vwo: woensdag 24 mei, 15:30 uur

VERSTERKING BURGERSCHAP IN MBO

Begin november is een motie van het CDA en de PvdA door de Tweede Kamer aangenomen. De initiatiefnemers verzoeken de regering kritische denkvaardigheden en mensenrechten in het mbo-onderwijs te verankeren, als vast onderdeel van de verplichting voor scholen om burgerschapsonderwijs aan te bieden. De NVLM volgt met interesse de vervolgstappen van de regering.

LERARENREGISTER

Het wetsvoorstel dat het beroepsregister voor leraren moet regelen is op 11 oktober door de Tweede Kamer aangenomen. Het wetsvoorstel ligt nu bij de Eerste Kamer. Als de Senaat instemt, dan is er vanaf 2017 een beroepsregister waarin alle bevoegde leraren staan opgenomen. Maatschappijleerdocent Tom Stroobach heeft in de vorige *M&P* op persoonlijke titel een artikel over het Lerarenregister geschreven. Dit artikel kunt u nalezen op www.nvlm.nl.

BESTUURSNIEUWS

Op de ALV van 16 februari zullen Hetty Schepers, Tom Stroobach en Melissa van Melle uit het bestuur treden. Namens de NVLM danken wij hen zeer voor alle inspanningen in de afgelopen jaren.

MENSENWERK

5 november 2012 werd het kabinet-Rutte II beëdigd. Het eerste kabinet dat de sinds 1998 (Paars-1) de rit uitzit. Volgens analyses is dit te danken aan de goede verhoudingen in het kabinet. Dwars door de twee partijen heen kunnen ministers en staatssecretarissen uitstekend met elkaar overweg. Ze lossen problemen op, ze spreken zaken uit, ze gunnen elkaar iets. Het is mensenwerk.

De start van 2017 was ook de start van de campagne voor de aanstaande verkiezingen. Een nieuw jaar is ook traditioneel het moment om terug te blikken. Zo ook op het tweede kabinet van Rutte. Het blijkt dat dit kabinet zo'n 80 procent van de afspraken in het regeerakkoord *Bruggen slaan* in praktijk heeft gebracht. De coalitiepartijen VVD en PvdA hebben hier in de peilingen weinig profijt van. Rutte gaat ondanks premiersbonus niet aan kop en de leiderschapswissel van Samsom naar Asscher levert ook geen stijging op. In de Verenigde Staten gaat het anders. Er werd teruggeblikt op acht jaren Obama. De conclusie is dat hij veel van zijn beloften niet heeft kunnen waarmaken. Toch wordt hij in de Verenigde Staten en daarbuiten bewierookt en heeft men preventief heimwee naar Barack en zijn Michelle. Het is mensenwerk.

In aanloop naar de inauguratie van Donald John Trump buitelden journalisten en analisten over elkaar heen over een uitgelekt geheim rapport. Hierin staat gedetailleerd beschreven wat de nieuwe president in een Russische hotelkamer zou hebben gedaan. Hierdoor is er in veel mindere mate aandacht voor de zakelijke belangen die hij aan zijn zoons heeft overgedragen en de vooraanstaande politieke positie die hij aan zijn schoonzoon heeft gegeven. Het is mensenwerk. In eigen land was er aandacht voor premierskandidaten. Groot of klein in de peilingen. Gevraagd of ongevraagd. Een beetje politiek leider laat zijn kiezers tegenwoordig weten dat hij 'bereid is premier te worden'. RTL houdt zelfs een *premiersdebat* waar de leiders van de vier grootste partijen in de peilingen aan mee mogen doen. Terwijl we als kiezers niet gaan over wie minister-president wordt. Het is mensenwerk. De vier *premierskandidaten* uit het RTL-debat belanden waarschijnlijk met elkaar in een kabinet. Dit kabinet moet een antwoord formuleren op de toenemende polarisatie in Nederland, de Europese Unie en de wereld. Dit vergt geen bruggen slaan, maar bruggen bouwen. Steen voor steen, met veel cement. Dat is pas mensenwerk.

... AAN HET WOORD

HERTZEN HOKWERDA STELT ZICH VOOR...

Schuren

Als leraar maatschappijleer heb ik een mogelijkheid die niet veel docenten hebben: twee uur in de week mag ik een bijdrage leveren aan de - heel kort gezegd - kritische en politieke vorming van leerlingen; dat binnen de marges van eindtermen die in zo ruim zijn opgesteld dat ik de keuze heb om in mijn lessen accenten en/of verdieping aan te bieden waar ik dat zelf waardevol acht. Hier probeer ik waar mogelijk dankbaar gebruik van te maken en tracht ik lessen aan te bieden die als relevant, prikkelend en uitdagend worden ervaren.

Echter, geen kritisch burgerschap zonder theoretische bagage. Ik vind dat de leraar maatschappijleer moet waken voor *pretlessen* - lessen waarin weliswaar aandacht aan de actualiteit wordt besteed en discussie plaatsvindt, maar waar onvoldoende sprake is van duiding of plaatsing van het onderwerp binnen overkoepelende sociaalwetenschappelijke kaders en/of theoretische concepten. Dit vraagt wel het nodige, zeker qua lesvoorbereiding. Goede lessen vragen de nodige voorbereidingstijd, zeker bij maatschappijleer. Steeds opnieuw relevante actualiteiten verwerken in een effectieve les met concrete doelen vraagt gewoon tijd - en juist tijd is doorgaans zo schaars in de praktijk van de docent. Dat staat helaas excellent maatschappijleeronderwijs in de weg. Ik zie mezelf regelmatig op de methode terugvallen, terwijl ik liever iets anders in de les had aangeboden.

Wij moeten op de hoogte zijn van de jongerenwereld: muziek, films, apps, sociale media en games. Waarom niet Nicki Minaj's videoclip van Anaconda inzetten om selectieve perceptie te behandelen?

Lessen maatschappijleer mogen ook best een beetje schuren. Ik zoek vaak de controverse op. Lastige onderwerpen met emotionele betrokkenheid zijn dus welkom. De denkbeelden en opvattingen van leerlingen mag ik graag een beetje op losse schroeven zetten. Dat betekent in de ene klas dat ik helemaal aan de kant van Sylvana Simons sta, maar in een andere Geert Wilders verdedig - wat die klas op dat moment maar het grootste leermoment oplevert. Natuurlijk moet dit niet onbehouden gebeuren en dienen leerlingen zich te allen tijde veilig te voelen, maar laat er *vuurwerk* in de les zijn.

Ten slotte vind ik dat maatschappijleer meer een eigen gezicht verdient. Het verplichte deel beslaat slechts een jaar en in dat programma zit veel overlap met aardrijkskunde, geschiedenis en zelfs biologie. Het lijkt mij dat de sociologische en politicologische achtergronden het vak meer dan genoeg mogelijkheden bieden tot een meer opzichzelfstaand programma. Laat massamedia weer een prominente plek krijgen. Het is broodnodig, want wat beïnvloedt het denken en wereldbeeld van leerlingen nu het meest? Ik niet, kan ik u verzekeren.

Hertzen Hokwerda is leraar maatschappijleer aan RSG Tromp Meesters, Steenwijk.

Daan van der Hoek

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Floortje
Vissers

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO

Rijksoverheid (boven),
EU2016 Schoolkrant Asscher (onder)

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnements. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

TWEEDE KAMER- VERKIEZINGEN IN DE KLAS MET PRODEMOS!

Op 15 maart 2017 zijn er Tweede Kamerverkiezingen. Besteed in de les aandacht aan de verkiezingen met gratis lesmateriaal van ProDemos. Kijk voor meer informatie op: www.prodemos.nl/verkiezingen

SCHOLIERENVERKIEZINGEN

Hoe zou de Tweede Kamer eruit zien als jongeren het voor het zeggen hadden?

ProDemos organiseert opnieuw de Scholierenverkiezingen, vaak een goede voorspelling voor de echte uitslag.

In 2012 deden maar liefst 117.650 leerlingen mee. Docenten kunnen zich gratis inschrijven via de website www.scholierenverkiezingen.nl.

Deelnemende docenten ontvangen allerlei tips om van de Scholierenverkiezingen een leerzaam evenement te maken.

STEM VERKIEZINGSMAGAZINE

ProDemos brengt deze verkiezingen maar liefst twee verkiezingsmagazines uit. Een voor (v)mbo en een voor havo/vwo. Hierin wordt actuele informatie over Tweede Kamerverkiezingen op een voor leerlingen aansprekende manier gebracht.

Prijs en bestelgegevens

Bestel het verkiezingsmagazine (20 pagina's) als pakket (30 stuks incl. handleiding) voor maar €9,95 via www.prodemos.nl/verkiezingen

Verkiezingsposters

Bestel ons speciale pakket met daarin de verkiezingsposters van ca. 15 politieke partijen en een speciale poster, getekend door striptekenaar Margreet de Heer, over het Nederlandse politieke krachtenveld.

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat